

από τους οποίους καθορίζεται η παραγωγή του πλούτου, και στους οποίους έγκνεται η εξήγηση των διαφορών του πλούτου και της φτώχειας στο παρόν και το παρελθόν και ο λόγος και για οποιαδήποτε αύξηση πλούτου επιφυλάσσεται για το μέλλον.

Αντίθετα προς τους νόμους της παραγωγής, οι νόμοι της διανομής θεσπίζονται εν μέρει από τον άνθρωπο, καθόσον ο τρόπος με τον οποίο ο πλούτος διανέμεται σε μια δεδομένη κοινωνία εξαρτάται από τα νομοθετήματα ή τις συνήθειες που επικρατούν σ' αυτήν. Μολονότι όμως οι κυβερνήσεις ή τα έθνη έχουν τη δύναμη ν' αποφασίζουν ποιοι θεσμοί θα υπάρχουν, ωστόσο δεν μπορούν να ορίζουν αυθαίρετα τον τρόπο λειτουργίας τους. Οι όροι από τους οποίους εξαρτάται η δύναμη που κατέχουν επί της διανομής του πλούτου και ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιείται η διανομή με τους διάφορους τρόπους διαχείρισης που η κοινωνία θεωρεί προσηκόντες για να υιοθετήσει είναι αντικείμενο επιστημονικής διερεύνησης στον ίδιο βαθμό με τους φυσικούς νόμους της φύσης.

Οι νόμοι της παραγωγής και της διανομής, καθώς και ορισμένες πρακτικές συνέπειες που συνάγονται απ' αυτούς, αποτελούν το αντικείμενο της ακόλουθης πραγματείας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Παράρτημα Α. Το *Μερκαντιλιστικό Σύστημα*. (Πρόκειται για το Βιβλιογραφικό Παράρτημα του επιμελητή της έκδοσης των Principles του 1909, Sir William Ashley· Σ.τ.μ.)

2. Πρώτη έκδοση (1848) «περίπου»· 5η έκδοση (1862) «σχεδόν» (Σημ. άγγλ. έκδ.).

3. (Η παράγραφος αυτή προστέθηκε στην 6η έκδοση (1865) (Σημ. άγγλ. έκδ.).

4. Βλ. κατωτέρω, βιβλίο i, κεφάλαιο iii. (Βλ. Παράρτημα Β. Ο ορισμός του πλούτου· Σημ. άγγλ. έκδ.).

5. Η παρένθεση προστέθηκε στην 6η έκδοση (1865) (Σημ. άγγλ. έκδ.).

6. Μετά τη δεύτερη έκδοση (1849). Στην πρώτη έκδοση (1849) το κείμενο ήταν: «Η Ρωσία και η Ουγγαρία είναι,» κ.λπ. (Σημ. άγγλ. έκδ.).

7. Βλ. Παράρτημα C. Οι τύποι της Κοινωνίας.

JOHN STUART MILL

Περί του ορισμού της πολιτικής οικονομίας και της προσηκούς προς αυτήν μεθόδου έρευνας*

Θα ήταν δυνατό να υποθεθεί, υπό μια επιφανειακή θεώρηση της φύσης και των αντικειμένων του ορισμού, ότι ο ορισμός της επιστήμης θα ελάμβανε την ίδια θέση στη χρονολογική σειρά που έχει συνήθως και στη διδακτική σειρά. Όπως μια πραγματεία πάνω σε μια επιστήμη αρχίζει συνήθως με την προσπάθεια να εκφραστεί με σύντομη διατύπωση τι είναι η επιστήμη και σε τι διαφέρει από τις άλλες επιστήμες, έτσι είναι δυνατό να υποθεθεί ότι το πλαίσιο μιας τέτοιας διατύπωσης προηγείται συνήθως της επιτυχούς καλλιέργειας της επιστήμης.

Αυτό ωστόσο απέχει πολύ από την πραγματικότητα. Ο ορισμός της επιστήμης πάντοτε σχεδόν δεν προηγείται αλλά έπεται της δημιουργίας της ίδιας της επιστήμης. Όπως τα τείχη μιας πόλης, που δεν ανεγείρονται συνήθως για να περικλείσουν τα οικοδομήματα που πιθανόν θα χτιστούν αργότερα, αλλά για να περιστοιχίσουν ένα ήδη υπάρχον σύνολο απ' αυτά. Η ανθρωπότητα δεν μέτρησε το έδαφος της πνευματικής καλλιέργειας πριν αρχίσει να το φυτεύει· δεν διαίρεσε πρώτα το έδαφος της ανθρωπίνης έρευνας σε συμμετρικά τμήματα κι άρχισε έπειτα να συλλέγει αλήθειες προκειμένου να τις αποθέσει εκεί· προχώρησε με λιγότερο συστηματικό τρόπο. Καθώς συγκεντρώνουμε ανακαλύψεις είτε μία προς μία είτε σε ομάδες, ως αποτέλεσμα συνεχούς και ομοιόμορφης ερευνητικής εργασίας, οι αλήθειες που συσσωρεύτηκαν με επιτυχία απέκτησαν λογική συνοχή και συ-

* Το κείμενο του J.S. Mill που ακολουθεί περιλαμβάνεται στη συλλογή *Essays on some unsettled questions of Political Economy*, Augustus M. Kelley Publishers, Clifton, 1974 [Πρώτη έκδοση 1844]. Απόδοση στα ελληνικά: Έμμα Γρυπαιού. Θεώρηση μετάφρασης: Μ. Αγγελίδης, Ι. Πατέλη.

γκεντρώθηκαν σύμφωνα με τα συγγενή ατομικά τους χαρακτηριστικά. Χωρίς καμιά σκόπιμη ταξινόμηση, τα δεδομένα ταξινομήθηκαν. Συνδέθηκαν στο νου σύμφωνα με τις γενικές και προφανείς ομοιότητες τους και τα σύνολα που σχηματίστηκαν με τον τρόπο αυτό, καθόσον συχνά αναφέρονται ως σύνολα, κατέληξαν να δηλώνονται με μια κοινή ονομασία. Κάθε σώμα αληθειών που απέκτησε με τον τρόπο αυτό μια συλλογική ονομασία, αποκλήθηκε *επιστήμη*. Πέρασε πολύς χρόνος πριν η τυχαία αυτή ταξινόμηση θεωρηθεί ότι δεν ήταν επαρκώς ακριβής. Δεν ήταν παρά σε ένα πιο προχωρημένο στάδιο στην πρόοδο της γνώσης που η ανθρωπότητα συνειδητοποίησε το πλεονέκτημα που θα είχε εξακριβώνοντας εάν τα δεδομένα που είχαν ομαδοποιηθεί με τον τρόπο αυτό διακρίνονταν από όλα τα άλλα δεδομένα βάσει κάποιων κοινών ιδιοτήτων και ποιες ήταν αυτές. Οι πρώτες απόπειρες να απαντηθεί το ερώτημα αυτό ήταν συνήθως ιδιαίτερα αδέξιες και οι επακόλουθοι ορισμοί εξαιρετικά ατελείς.

Πράγματι, δεν υπάρχει καμιά έρευνα σε ολόκληρο το σώμα της επιστήμης που να απαιτεί ένα τόσο υψηλό βαθμό ανάλυσης και αφαίρεσης, όσο η έρευνα για το τι είναι η ίδια η επιστήμη· μ' άλλα λόγια, ποιες είναι οι κοινές ιδιότητες σε όλες τις αλήθειες που τη συνθέτουν και τις διακρίνουν απ' όλες τις άλλες αλήθειες. Αντίστοιχα, πολλοί άνθρωποι που γνωρίζουν σε βάθος τις λεπτομέρειες μιας επιστήμης, δεν θα μπορούσαν εν πολλοίς να δώσουν έναν ορισμό της ίδιας της επιστήμης ο οποίος δε θα επιδέχτο καλά θεμελιωμένες λογικές αντιρρήσεις. Από την παρατήρηση αυτή δεν μπορούμε να εξαιρέσουμε τους συγγραφείς στοιχειωδών επιστημονικών πραγματειών. Οι ορισμοί οι οποίοι τα έργα αυτά παρέχουν για τις επιστήμες, κατά το μεγαλύτερο μέρος τους είτε δεν ταιριάζουν μ' αυτές – καθόσον ορισμένοι είναι υπερβολικά ευρείς και ορισμένοι υπερβολικά στενοί – είτε δεν διεισδύουν σ' αυτές σε αρκετό βάθος αλλά ορίζουν την επιστήμη ως προς τα συμβεβηκότητά της κι όχι ως προς τα ουσιώδη της· την ορίζουν ως προς μια ορισμένη από τις ιδιότητές της, η οποία μπορεί πράγματι να παίζει το ρόλο του σημείου διακρίσεως, αλλά η οποία έχει ιδιαίτερα μικρή σημασία για να έχει οδηγήσει ποτέ η ίδια την ανθρωπότητα να ονομάσει τη συγκεκριμένη επιστήμη και να την κατατάξει ως ξεχωριστό αντικείμενο μελέτης.

Ο ορισμός μιας επιστήμης πρέπει πράγματι να ενταχθεί στην

τάξη των αληθειών που είχε κατά νου ο Dugald Stewart, όταν παρατηρούσε ότι οι πρώτες αρχές όλων των επιστημών ανήκουν στη φιλοσοφία του ανθρωπίνου πνεύματος. Η παρατήρηση είναι ορθή και οι πρώτες αρχές κάθε επιστήμης, συμπεριλαμβανομένου και του ορισμού τους, έχουν κατά συνέπεια το δικό τους μερίδιο ευθύνης στην ως τώρα ασάφεια και αβεβαιότητα που έχουν διαποτίσει αυτό τον πλέον δύσκολο και απροσδιόριστο κλάδο γνώσης. Αν ανοίξουμε οποιοδήποτε βιβλίο, ακόμη κι ένα βιβλίο μαθηματικών ή φυσικής φιλοσοφίας, είναι αδύνατο να μην εκπλαγούμε από την ασάφεια αυτών που βρίσκουμε να παρουσιάζονται ως προκαταρκτικές και θεμελιώδεις έννοιες και από τον ιδιαίτερα ανεπαρκή τρόπο με τον οποίο οι προτάσεις, που μας παρουσιάζονται ως πρώτες αρχές, φαίνεται να κατασκευάζονται σε αντίθεση με τη σαφήνεια των εξηγήσεων και την πειστικότητα των αποδείξεων μόλις ο συγγραφέας εισέρχεται στις λεπτομέρειες του αντικειμένου του. Από πού προέρχεται η ανωμαλία αυτή; Γιατί η αποδεκτή βεβαιότητα των αποτελεσμάτων των επιστημών αυτών δεν βλάπτεται καθόλου από την έλλειψη εγκυρότητας των προκείμενών τους; Πώς γίνεται μια σταθερή υπερδομή να ανεγείρεται σε ασταθή θεμέλια; Η λύση του παράδοξου αυτού έγκειται στο ότι εκείνα που ονομάζονται πρώτες αρχές είναι στην πραγματικότητα *τελευταίες* αρχές. Αντί να είναι το σταθερό σημείο από το οποίο είναι αναρτημένη η αλυσίδα της απόδειξης, η οποία στηρίζει την υπόλοιπη επιστήμη, αποτελούν οι ίδιες τον πιο απόμακρο κρίκο της. Παρότι παρουσιάζονται ως εάν όλες οι αλήθειες να συνάγονται απ' αυτές, πρόκειται ωστόσο για τις αλήθειες στις οποίες φτάσαμε στο τέλος· πρόκειται για το τελευταίο στάδιο της γενίκευσης ή για την τελευταία και πιο λεπτή διαδικασία ανάλυσης, στην οποία μπορούν να υποβληθούν οι επιμέρους αλήθειες της επιστήμης, αφού αυτές έχουν προηγούμενα βεβαιωθεί με την απόδειξη που προσήκει στη δική τους φύση.

Η πολιτική οικονομία, όπως και οι άλλες επιστήμες, στερείται ενός ορισμού, κατασκευασμένου με αυστηρά λογικές αρχές ή ακόμη, κάτι που είναι πιο εύκολο να έχει, ενός ορισμού που να έχει ακριβώς την ίδια έκταση με το οριζόμενο αντικείμενο. Τούτο ίσως να μην υπήρξε η αιτία τα πραγματικά όρια της επιστήμης να είναι, τουλάχιστον στη χώρα αυτή, κατ' ουσίαν λανθασμένα ή παραβιασμένα, αλλά έχει προκαλέσει – ίσως θα έπρεπε μάλλον να πούμε ότι έχει συνδεθεί με – ασαφείς και

συχνά εσφαλμένες αντιλήψεις για τον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να μελετάται η επιστήμη.

Προβαίνουμε στην επαλήθευση των ισχυρισμών αυτών μέσω της εξέτασης των γενικότερα αποδεκτών ορισμών της επιστήμης:

1. Πρώτον, ως προς τη χυδαία αντίληψη για τη φύση και το αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας δεν θα είμαστε άστοχοι εάν την προσδιορίζαμε περίπου ως εξής: η πολιτική οικονομία είναι μια επιστήμη που διδάσκει ή επαγγέλεται ότι διδάσκει τον τρόπο με τον οποίο ένα έθνος γίνεται πλούσιο. Η ιδέα αυτή περί της συστάσεως της επιστήμης υποβασιμάζεται σε ορισμένο βαθμό από τον τίτλο και τη διάταξη του περιεχομένου που έδωσε ο Adam Smith στο ανεκτίμητο έργο του. Πρόκειται για μια συστηματική πραγματεία περί πολιτικής οικονομίας την οποία επέλεξε να ονομάσει *Έρευνα για τη φύση και τις αιτίες του πλούτου των εθνών*, τα δε θέματα που αναπτύσσει εισάγονται με μια τάξη αντίστοιχη προς την άποψη αυτή για το σκοπό του βιβλίου του.

Ως προς τον εν λόγω ορισμό, εάν μπορεί να αποκληθεί ορισμός εκείνο που δεν διατυπώνεται με μια καθορισμένη μορφή λέξεων, αλλά φτάνει κανείς σ' αυτόν μέσω μιας διαδικασίας αφαίρεσης από εκατοντάδες τρέχοντες τρόπους αναφοράς στο θέμα, φαίνεται ότι ο ορισμός αυτός είναι εκτεθειμένος στην αντίρρηση ότι συγχέει τις ουσιωδώς ξεχωριστές, αν και στενά συνδεδεμένες, ιδέες της *επιστήμης και της τέχνης*. Οι δυο αυτές ιδέες διαφέρουν η μία από την άλλη, όπως η νόηση διαφέρει από τη βούληση ή όπως στη γραμματική η οριστική έγκλιση διαφέρει από την προστακτική. Η μία ασχολείται με δεδομένα, η άλλη με εντολές. Η επιστήμη είναι μια συλλογή *αληθειών*, η τέχνη είναι ένα σώμα *κανόνων* ή εντολών συμπεριφοράς. Η γλώσσα της επιστήμης είναι: αυτό είναι – αυτό δεν είναι, αυτό συμβαίνει ή αυτό δεν συμβαίνει. Η γλώσσα της τέχνης είναι: κάνε αυτό, απόφυγε αυτό. Η επιστήμη λαμβάνει γνώση ενός *φαινομένου* και επιδιώκει ν' ανακαλύψει το νόμο του; η τέχνη θέτει στον εαυτό της ένα *σκοπό* και αναζητεί τα μέσα για να τον πραγματοποιήσει.

Αν συνεπώς η πολιτική οικονομία είναι επιστήμη, δεν μπορεί να είναι μια συλλογή πρακτικών κανόνων: παρότι, εκτός κι αν είναι στο σύνολό της μια άχρηστη επιστήμη, πρακτικοί κανόνες πρέπει να είναι δυνατό να θεμελιωθούν πάνω της. Η επιστήμη της μηχανικής, ως κλάδος της φυσικής φιλοσοφίας διατυπώνει

τους νόμους της κίνησης και τις ιδιότητες αυτών που ονομάζονται μηχανικές δυνάμεις. Η τέχνη της πρακτικής μηχανικής διδάσκει πώς μπορούμε να επωφεληθούμε από τους νόμους και τις ιδιότητες αυτές προκειμένου να αυξήσουμε τον έλεγχό μας στην εξωτερική φύση. Μια τέχνη δεν θα ήταν τέχνη αν δεν στηριζόταν στην επιστημονική γνώση των ιδιοτήτων του αντικείμενου· χωρίς αυτό δεν θα ήταν φιλοσοφία, αλλά εμπειρισμός, *εμπειρία*¹ κι όχι *τέχνη*¹ με την έννοια του Πλάτωνα. Οι κανόνες συνεπώς που επιτρέπουν σ' ένα έθνος να αυξήσει τον πλούτο του δεν αποτελούν επιστήμη αλλά είναι τα αποτελέσματα της επιστήμης. Η ίδια η πολιτική οικονομία δεν διδάσκει πώς ένα έθνος θα γίνει πλούσιο, αλλά εκείνος που θα ήθελε να έχει τα προσόντα να κρίνει τα μέσα που κάνουν ένα έθνος πλούσιο, πρέπει πρώτα-πρώτα να είναι πολιτικός οικονομολόγος.

2. Ο ορισμός που γίνεται γενικότερα αποδεκτός από τα μορφωμένα άτομα και εκτίθεται στην αρχή του μεγαλύτερου αριθμού των δήθεν πραγματειών επί του θέματος, είναι ο ακόλουθος: η πολιτική οικονομία καθιστά γνωστούς τους νόμους που ρυθμίζουν την παραγωγή, τη διανομή και την κατανάλωση του πλούτου. Ο ορισμός αυτός συχνά συνοδεύεται από μια πάρα πολύ γνωστή επεξήγηση. Λέγεται ότι η πολιτική οικονομία είναι για το κράτος ό,τι οικιακή οικονομία είναι για την οικογένεια.

Ο ορισμός αυτός είναι απαλλαγμένος από το σφάλμα που υποδείξαμε στον προηγούμενο. Επισημαίνει με σαφήνεια ότι η πολιτική οικονομία είναι επιστήμη και όχι τέχνη· ότι ενδιαφέρει στους φυσικούς νόμους κι όχι στους κανόνες της συμπεριφοράς και μας διδάσκει πώς έχουν τα πράγματα κι όχι με ποιο τρόπο ενδείκνυται να τα διαμορφώσουμε προκειμένου να πετύχουμε κάποιον επιμέρους σκοπό.

Παρότι όμως ο ορισμός είναι ως προς το ιδιαίτερο αυτό σημείο αναμφισβήτητος, είναι εντελώς αδύνατο να ειπωθεί το ίδιο για την επεξήγηση που τον συνοδεύει, η οποία μάλλον μας θυμίζει την τρέχουσα ασαφή αντίληψη περί πολιτικής οικονομίας, την οποία ήδη απορρίψαμε. Η πολιτική οικονομία είναι όντως επιστήμη, όπως τούτο δηλώνεται στον ορισμό της· η οικιακή οικονομία όμως, στο βαθμό που είναι δυνατό να αναχθεί σε αρχές, είναι τέχνη. Συνίσταται σε κανόνες ή πρακτικές αρχές φρόνησης, προκειμένου η οικογένεια να εφοδιάζεται κανονικά με τα αναγκαία και να εξασφαλίζει, με ένα δεδομένο σύνολο μέσων, τη μέγιστη δυνατή ποσότητα φυσικής άνεσης και

απόλαυσης. Αναμφίβολα, το ευεργετικό αποτέλεσμα, η σπουδαία πρακτική εφαρμογή της πολιτικής οικονομίας, θα ήταν να εκπληρώνει για ένα έθνος κάτι σαν αυτό που η τελειότερη οικιακή οικονομία εκπληρώνει για έναν επιμέρους οίκο· αν υποθέσουμε όμως ότι ο σκοπός αυτός έχει πραγματοποιηθεί, θα υπήρχε η ίδια διαφορά ανάμεσα στους κανόνες μέσω των οποίων θα μπορούσε να επιτευχθεί και στην πολιτική οικονομία, η οποία υπάρχει ανάμεσα στην τέχνη της σκοποβολής και στη θεωρία της βλητικής ή ανάμεσα στους κανόνες της μαθηματικής γαιωδεσίας και στην επιστήμη της τριγωνομετρίας.

Ο ορισμός, παρότι δεν επιδέχεται την ίδια αντίρρηση με την επεξήγηση η οποία τον συνοδεύει, δεν είναι καθόλου άφρογος. Ούτε στον ορισμό ούτε στην επεξήγηση, όταν τίθενται στην αρχή μιας πραγματείας, μπορούμε να προβάλουμε πολλές αντιρρήσεις. Σε ένα πολύ πρώιμο στάδιο στη μελέτη της επιστήμης, οτιδήποτε πιο ακριβές θα ήταν άχρηστο κι ως εκ τούτο σχολαστικό. Σ' έναν καθαρά εισαγωγικό ορισμό δεν απαιτείται επιστημονική ακρίβεια· ο στόχος είναι να εισάγουμε στο μυαλό του αρχάριου, αδιάφορο με ποιο τρόπο, έναν γενικό προϋποθέσμο για τα οφέλη της προσπάθειας και τη σειρά των θεμάτων μέσω των οποίων πρόκειται να διέλθει. Ως απλός προϋποθέσμος ή *ébauche*² ενός ορισμού, που αποσκοπεί να υποδείξει στον αρχάριο όσα μπορεί να κατανοήσει πριν ξεκινήσει για τη φύση εκείνων που πρόκειται να διδαχτεί, δεν διαφωνούμε με την παραδεδομένη διατύπωση. Αλλά αν αξιώνει να γίνει αποδεκτός ως ο πλήρης *definitio* ή η οριοθέτηση, η οποία είναι το αποτέλεσμα διεξοδικής διερεύνησης ολόκληρης της έκτασης του θέματος και αποσκοπεί στο να σηματοδοτήσει την ακριβή θέση της πολιτικής οικονομίας μεταξύ των επιστημών, η αξίωσή του δεν μπορεί να επιτραπεί.

«Η επιστήμη των νόμων που ρυθμίζουν την παραγωγή, τη διανομή και την κατανάλωση του πλούτου». Ο όρος πλούτος περιβάλλεται από μίαν αχλή ασαφών και νεφελωδών συνειρημών, οι οποίοι δεν επιτρέπουν τίποτα να φανεί καθαρά. Ας τον αντικαταστήσουμε με μια περίφραση. Ως πλούτος ορίζεται το σύνολο των χρήσιμων και ευχάριστων για τους ανθρώπους αντικειμένων, εκτός από εκείνα που είναι δυνατό ν' αποκτηθούν σε απεριόριστη ποσότητα χωρίς εργασία. Ορισμένες αυθεντίες λένε αντί για το σύνολο των αντικειμένων όλα τα υλικά αντικείμενα: η διάκριση αυτή δεν έχει καμιά σημασία για το σκοπό μας.

Ας περιοριστούμε στην παραγωγή· αν οι νόμοι της παραγωγής όλων των αντικειμένων ή έστω όλων των υλικών αντικειμένων, τα οποία είναι χρήσιμα ή ευχάριστα στην ανθρωπότητα, περιλαμβάνονται στην πολιτική οικονομία, θα ήταν δύσκολο να πούμε πού θα τέλειωνε η επιστήμη· τουλάχιστον όλη ή σχεδόν όλη η φυσική γνώση θα περιλαμβανόταν σ' αυτή. Τα δημητριακά και τα κτήνη είναι υλικά αντικείμενα, σε υψηλό βαθμό χρήσιμα στην ανθρωπότητα. Οι νόμοι της παραγωγής του ενός περιλαμβάνουν τις αρχές της γεωργίας, η παραγωγή του άλλου είναι αντικείμενο της τέχνης της κτηνοτροφίας, η οποία, στο βαθμό που είναι όντως τέχνη, πρέπει να θεμελιωθεί στην επιστήμη της φυσιολογίας. Οι νόμοι παραγωγής των προϊόντων της χειροτεχνίας άπτονται του συνόλου της χημείας και της μηχανικής. Οι νόμοι παραγωγής του πλούτου που εξορύσσεται από τα σπλάχνα της γης δεν μπορούν να διατυπωθούν χωρίς να χρησιμοποιηθεί μεγάλο μέρος της γεωλογίας.

Όταν ένας ορισμός υπερβαίνει τόσο καταφανώς σε έκταση αυτό που ισχυρίζεται ότι ορίζει, τότε πρέπει να υποθέσουμε ότι δεν αξιώνει να ερμηνευτεί κυριολεκτικά, παρότι οι περιορισμοί επί τη βάση των οποίων πρέπει να κατανοηθεί δεν δηλώνονται.

Ίσως ειπωθεί ότι η πολιτική οικονομία ενδιαφέρει μόνο τους νόμους εκείνους της παραγωγής πλούτου που ισχύουν για όλα τα είδη πλούτου· ενώ εκείνοι που αναφέρονται στις λεπτομέρειες των επιμέρους τεχνών ή απασχολήσεων συγκροτούν το αντικείμενο άλλων και εντελώς ξεχωριστών επιστημών.

Αν ωστόσο δεν υπήρχε τίποτα περισσότερο απ' αυτό στη διάκριση ανάμεσα στην πολιτική οικονομία και στη φυσική επιστήμη, τότε θα τολμούσαμε να ισχυριστούμε ότι αυτή η διάκριση δεν θα είχε γίνει ποτέ. Σε κανένα άλλο τμήμα της γνώσης δεν υφίσταται καμιά άλλη παρόμοια διαίρεση. Δεν χωρίζουμε τη ζωολογία ή την ορυκτολογία σε δύο μέρη: το ένα να πραγματεύεται τις κοινές ιδιότητες όλων των ζώων ή όλων των μετάλλων και το άλλο να ενδιαφέρει στις ιδιότητες που προσιδιάζουν σε κάθε ιδιαίτερο είδος ζώων ή ορυκτών. Ο λόγος είναι προφανής· δεν υπάρχει *ειδοποιός* διαφορά ανάμεσα στους γενικούς νόμους της φύσης των ζώων ή των ορυκτών και στις επιμέρους ιδιότητες των επιμέρους ειδών. Υφίσταται μια εξίσου στενή σχέση ανάμεσα στους γενικούς και στους ειδικούς νόμους, όπως υπάρχει ανάμεσα στον ένα γενικό νόμο και στον άλλον· συνήθως μάλιστα οι ειδικοί νόμοι δεν είναι παρά το περίπλοκο αποτέλε-

σμα μιας πολλαπλότητας γενικών νόμων που τροποποιούν ο ένας τον άλλον. Ο διαχωρισμός συνεπώς ανάμεσα στους γενικούς και τους ειδικούς νόμους, απλά και μόνο επειδή οι πρώτοι είναι γενικοί και οι δεύτεροι ειδικοί, θα αντεπιδρούσε τόσο στα ισχυρότατα κίνητρα της ευκολίας, όσο και στις φυσικές τάσεις του νου. Αν υφίσταται διαφορά στους νόμους της παραγωγής του πλούτου, αυτό πρέπει να συμβαίνει γιατί, στην περίπτωση αυτή, οι γενικοί νόμοι έχουν μια ειδοποιό διαφορά από τους ειδικούς. Αλλά αν είναι έτσι, η ειδοποιός διαφορά αποτελεί τη ριζική διάκριση και πρέπει να εξακριβώσουμε ποια είναι και να θεμελιώσουμε τον ορισμό μας πάνω της.

Περαιτέρω όμως τα αναγνωρισμένα όρια που διαχωρίζουν το πεδίο της πολιτικής οικονομίας απ' αυτό της φυσικής επιστήμης δεν αντιστοιχούν με κανένα τρόπο στη διάκριση ανάμεσα στις αλήθειες οι οποίες αφορούν όλα τα είδη του πλούτου και σ' εκείνες που αναφέρονται μόνο σε ορισμένα είδη. Οι τρεις νόμοι της κίνησης και ο νόμος της βαρύτητας είναι κοινοί, στο σημείο που έχει φτάσει ήδη η ανθρώπινη παρατήρηση, σε όλη την ύλη· αυτοί ως εκ τούτου, καθόσον συγκαταλέγονται στους νόμους παραγωγής κάθε πλούτου, θα έπρεπε ν' αποτελούν τμήμα της πολιτικής οικονομίας. Δεν υπάρχει καμιά διαδικασία της βιομηχανίας που να μην εξαρτάται εν μέρει από τις ιδιότητες του μοχλού· θ' αποτελούσε όμως παράδοξη ταξινόμηση εκείνη που θα περιελάμβανε αυτές τις ιδιότητες ανάμεσα στις αλήθειες της πολιτικής οικονομίας. Και πάλι, στην τελευταία επιστήμη ανήκουν πολλές έρευνες εξίσου ειδικές, που αφορούν εξίσου αποκλειστικά ιδιαίτερα είδη υλικών αντικειμένων, όπως και σε κάθε άλλο κλάδο της φυσικής επιστήμης. Η έρευνα ορισμένων συνθηκών που ρυθμίζουν την τιμή των δημητριακών έχει τόση σχέση με τους νόμους που είναι κοινοί στην παραγωγή του πλούτου, όση και κάθε μέρος της γνώσης του γεωπόνου. Η έρευνα στα ενοίκια των ορυχείων ή των αλιευτικών περιοχών ή στην αξία των πολυτίμων μετάλλων φέρνει στο φως αλήθειες που αναφέρονται άμεσα στην παραγωγή μόνο ενός ιδιαίτερου είδους πλούτου· ωστόσο, γίνεται αποδεκτό ότι αυτές εντάσσονται ορθά στην επιστήμη της πολιτικής οικονομίας.

Η πραγματική διάκριση ανάμεσα στην πολιτική οικονομία και τη φυσική επιστήμη πρέπει να αναζητηθεί σε κάτι βαθύτερο από τη φύση του αντικειμένου, το οποίο είναι πράγματι ως επί το πλείστον κοινό και στις δύο. Η πολιτική οικονομία και τα

επιστημονικά θεμέλια όλων των χρήσιμων τεχνών έχουν στην πραγματικότητα το ίδιο και το αυτό αντικείμενο, δηλαδή τα αντικείμενα που συμβάλλουν στην ανθρώπινη άνεση και απόλαυση· ωστόσο αποτελούν εντελώς ξεχωριστούς κλάδους γνώσης.

3. Αν αναλογιστούμε ολόκληρο το πεδίο της ανθρώπινης γνώσης που αποκτήθηκε και που είναι δυνατό να αποκτηθεί, διαπιστώνουμε ότι χωρίζεται εμφανώς και σχεδόν αυθόρμητα σε δύο κατηγορίες, οι οποίες βρίσκονται τόσο έντονα σε αντίθεση και αντιπαράθεση η μια με την άλλη, ώστε σε όλες τις ταξινομήσεις της γνώσης μας να έχουν μείνει ξεχωρες. Πρόκειται για τη *φυσική επιστήμη* και την *ηθική* ή *ψυχολογική επιστήμη*. Η διαφορά ανάμεσα σε αυτά τα δύο τμήματα της γνώσης μας δεν έγκειται στο αντικείμενο στο οποίο ενδιατρέφουν· γιατί, παρότι μπορεί να ειπωθεί με αρκετό βαθμό αλήθειας, ότι τα απλούστερα και πιο στοιχειώδη μέρη της καθεμιάς ενδιαφέρονται για διαφορετικά αντικείμενα, δηλαδή η μια για το ανθρώπινο πνεύμα και η άλλη για κάθε τι εκτός του πνεύματος, η διάκριση αυτή δεν έχει ισχύ για το πεδίο ανάμεσα στις υψηλότερες περιοχές τους. Ας πάρουμε για παράδειγμα την επιστήμη της πολιτικής ή τη νομική επιστήμη: ποιος θα πει ότι αυτές είναι φυσικές επιστήμες; Κι όμως δεν είναι προφανές ότι ενδιατρέφουν στον ίδιο βαθμό με την ύλη όσο και με το πνεύμα; Ας πάρουμε τώρα τη θεωρία της μουσικής, της ζωγραφικής ή οποιασδήποτε άλλης από τις καλές τέχνες· ποιος θα τολμήσει να ισχυριστεί ότι τα δεδομένα στα οποία ενδιατρέφουν ανήκουν εξ ολοκλήρου στην κατηγορία της ύλης ή εξ ολοκλήρου στην κατηγορία του πνεύματος;

Τ' ακόλουθα φαίνεται ν' αποτελούν το λόγο της διάκρισης ανάμεσα στη φυσική και την ηθική επιστήμη.

Στη σχέση του ανθρώπου με τη φύση, είτε τον θεωρήσουμε από τη σκοπιά της επίδρασης που ασκεί σ' αυτήν είτε από τη σκοπιά των εντυπώσεων που προσλαμβάνει απ' αυτήν, το αποτέλεσμα ή το φαινόμενο εξαρτάται από δύο ειδών αιτίες: από τις ιδιότητες του αντικειμένου που ενεργεί και από τις ιδιότητες του αντικειμένου πάνω στο οποίο ασκείται η ενέργεια. Κάθε τι που είναι δυνατόν να συμβεί και στο οποίο ο άνθρωπος και τα εξωτερικά πράγματα εμπλέκονται από κοινού, προκύπτει από τη συνδυασμένη λειτουργία ενός νόμου ή των νόμων της ύλης κι ενός νόμου ή των νόμων του πνεύματος. Έτσι η παραγωγή των δημητριακών από την ανθρώπινη εργασία είναι το αποτέλεσμα

του νόμου του πνεύματος και πολλών νόμων της ύλης. Οι νόμοι της ύλης είναι εκείνες οι ιδιότητες του εδάφους και της φυτικής ζωής που προκαλούν τη βλάστηση του σπόρου στο έδαφος κι εκείνες οι ιδιότητες του ανθρώπινου σώματος που καθιστούν την τροφή αναγκαία για τη συντήρησή του. Ο νόμος του πνεύματος είναι ότι ο άνθρωπος επιθυμεί να συντηρείται και συνεπώς επιθυμεί τα αναγκαία μέσα για την εξασφάλιση της συντήρησής του.

Οι νόμοι του πνεύματος και οι νόμοι της ύλης είναι τόσο ανόμοιοι κατά τη φύση τους ώστε θα ήταν αντίθετο προς κάθε αρχή ορθολογικής κατάταξης να τους αναμείξουμε ως μέρος της ίδιας μελέτης. Σε όλες τις επιστημονικές μεθόδους συνεπώς τίθενται χωριστά. Οποιοδήποτε σύνθετο αποτέλεσμα ή φαινόμενο που εξαρτάται τόσο από τις ιδιότητες της ύλης όσο κι απ' αυτές του πνεύματος μπορεί έτσι να γίνει το αντικείμενο δύο εντελώς ξεχωριστών επιστημών ή επιστημονικών κλάδων· ενός που θα πραγματεύεται το φαινόμενο στο βαθμό που εξαρτάται αποκλειστικά από τους νόμους της ύλης κι ενός άλλου που θα το πραγματεύεται στο βαθμό που εξαρτάται από τους νόμους του πνεύματος.

Οι φυσικές επιστήμες είναι εκείνες που πραγματεύονται τους νόμους της ύλης και όλα τα σύνθετα φαινόμενα όσο αυτά είναι εξαρτημένα από τους νόμους της ύλης. Οι πνευματικές ή ηθικές επιστήμες είναι εκείνες που πραγματεύονται τους νόμους του πνεύματος κι όλα τα σύνθετα φαινόμενα όσο αυτά είναι εξαρτημένα από τους νόμους του πνεύματος.

Οι περισσότερες από τις ηθικές επιστήμες προϋποθέτουν τη φυσική επιστήμη· λίγες όμως από τις φυσικές επιστήμες προϋποθέτουν την ηθική επιστήμη. Ο λόγος είναι προφανής. Υπάρχουν πολλά φαινόμενα (ο σεισμός για παράδειγμα ή οι κινήσεις των πλανητών) που εξαρτώνται αποκλειστικά από τους νόμους της ύλης και δεν έχουν καμιά σχέση με τους νόμους του πνεύματος. Πολλές ως εκ τούτου, από τις φυσικές επιστήμες μπορεί να μελετώνται χωρίς καμιά αναφορά στο πνεύμα και ως εάν το πνεύμα να υπάρχει απλώς ως δέκτης της γνώσης κι όχι ως αιτία που παράγει αποτελέσματα. Δεν υπάρχουν όμως φαινόμενα αποκλειστικά εξαρτημένα από τους νόμους του πνεύματος· ακόμα και τα φαινόμενα του ίδιου του πνεύματος είναι εν μέρει εξαρτημένα από τους νόμους της φυσιολογίας του σώματος. Όλες οι πνευματικές επιστήμες συνεπώς, χωρίς να εξαιρείται κι η καθα-

ρή επιστήμη του πνεύματος, πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους μια μεγάλη ποικιλία φυσικών αληθειών και (καθώς η φυσική επιστήμη συνήθως μελετάται, και ορθά, πρώτη) μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι τις προϋποθέτουν, αναλαμβάνοντας τη μελέτη των σύνθετων φαινομένων εκεί που η φυσική επιστήμη τα εγκαταλείπει.

Τούτο αποτελεί, όπως θα διαπιστωθεί, μια ακριβή παρουσίαση της σχέσης στην οποία βρίσκεται η πολιτική οικονομία προς τις διάφορες επιστήμες, που είναι βοηθητικές στις τέχνες της παραγωγής.

Οι νόμοι της παραγωγής των αντικειμένων που αποτελούν τον πλούτο είναι το αντικείμενο τόσο της πολιτικής οικονομίας όσο και όλων σχεδόν των φυσικών επιστημών. Ωστόσο, ορισμένοι νόμοι απ' αυτούς, όπως εκείνοι που είναι καθαρά νόμοι της ύλης, ανήκουν στις φυσικές επιστήμες και αποκλειστικά σ' αυτές. Ορισμένοι απ' αυτούς, όπως είναι οι νόμοι του ανθρώπινου πνεύματος κι όχι άλλοι, ανήκουν στην πολιτική οικονομία, η οποία τελικά συγκεντρώνει το αποτέλεσμα που προκύπτει από το συνδυασμό και των δύο.

Η πολιτική οικονομία, συνεπώς, προϋποθέτει όλες τις φυσικές επιστήμες· θεωρεί δεδομένες όλες τις αλήθειες των επιστημών αυτών που αφορούν την παραγωγή των αντικειμένων τα οποία απαιτούν οι ανάγκες των ανθρώπων ή τουλάχιστον θεωρεί δεδομένο ότι το φυσικό μέρος της διαδικασίας λαμβάνει χώρα με κάποιον τρόπο. Έπειτα ερευνά εκείνα τα φαινόμενα του πνεύματος που εμπλέκονται στην παραγωγή και τη διανομή³ των ίδιων αυτών αντικειμένων· δανείζεται από την καθαρή επιστήμη του πνεύματος τους νόμους αυτών των φαινομένων και ερευνά τα αποτελέσματα εκείνα που απορρέουν από τους πνευματικούς αυτούς νόμους, όταν αυτοί συνεργούν με αυτούς τους φυσικούς νόμους⁴.

Από τις ανωτέρω θεωρήσεις φαίνεται να συνάγονται τα ακόλουθα ως ορθός και πλήρης ορισμός της πολιτικής οικονομίας: «Η επιστήμη που πραγματεύεται την παραγωγή και τη διανομή του πλούτου, στο βαθμό που αυτές εξαρτώνται από τους νόμους της ανθρώπινης φύσης» ή αλλιώς: «η επιστήμη που αναφέρεται στους ηθικούς ή ψυχολογικούς νόμους της παραγωγής και της διανομής του πλούτου».

Ο ορισμός αυτός είναι αναμφισβήτητα υπερεπαρκής για ευρεία χρήση αλλά υπολείπεται ακόμη της πλήρους ακρίβειας που

απαιτείται για τους σκοπούς του φιλοσόφου. Η πολιτική οικονομία δεν πραγματεύεται την παραγωγή και τη διανομή του πλούτου σε όλες τις καταστάσεις της ανθρωπότητας αλλά μόνο σε αυτήν που ονομάζεται κοινωνική κατάσταση· ούτε τις πραγματεύεται στο βαθμό που εξαρτώνται από τους νόμους της ανθρωπίνης φύσης αλλά μόνο στο βαθμό που εξαρτώνται από ένα καθορισμένο τμήμα αυτών των νόμων. Από αυτή τουλάχιστον την άποψη πρέπει να εκληφθεί η πολιτική οικονομία, προκειμένου να βρει μια θέση σε μια εγκυκλοπαιδική διαίρεση του πεδίου της επιστήμης. Από κάθε άλλη άποψη, είτε δεν είναι καθόλου επιστήμη είτε αποτελεί πλήθος επιστημών. Τούτο θα φανεί καθαρά, αν από τη μια μεριά κάνουμε μια γενική επισκόπηση των ηθικών επιστημών με σκοπό να προσδιορίσουμε την ακριδή θέση της πολιτικής οικονομίας ανάμεσά τους, ενώ από την άλλη εξετάσουμε προσεκτικά τη φύση των μεθόδων ή των διαδικασιών μέσω των οποίων βρέθηκαν οι αλήθειες οι οποίες είναι το αντικείμενο αυτών των επιστημών.

Ο άνθρωπος που, θεωρούμενος ως ον με ηθική και πνευματική φύση, είναι το αντικείμενο όλων των ηθικών επιστημών, μπορεί, σε αναφορά με αυτό το τμήμα της φύσης του, να αποτελέσει το αντικείμενο της φιλοσοφικής έρευνας υπό πλήθος ξεχωριστών υποθέσεων. Μπορούμε να ερευνήσουμε εκείνο που ανήκει στον άνθρωπο, θεωρούμενο ως άτομο και ως εάν να μην είχε υπάρξει άλλο ανθρώπινο ον εκτός απ' αυτόν· μπορούμε έπειτα να τον εξετάσουμε στη σχέση του με τ' άλλα άτομα, και τελικά όταν ζει στην κατάσταση της *κοινωνίας*, δηλαδή όταν αποτελεί μέρος ενός σώματος ή αθροίσματος ανθρώπινων όντων, που συνεργάζονται συστηματικά για κοινούς σκοπούς. Σ' αυτή την τελευταία κατάσταση, η πολιτική διακυβέρνηση ή η υποταγή σ' έναν κοινό κυρίαρχο (*superior*) αποτελεί ένα σύνθητες συστατικό στοιχείο αλλά δεν αποτελεί αναγκαίο μέρος της έννοιας και σε αναφορά με τον παρόντα σκοπό μας δεν χρειάζεται να αναφερθούμε σ' αυτό περαιτέρω.

Εκείνοι οι νόμοι ή οι ιδιότητες της ανθρωπίνης φύσης οι οποίες αφορούν τον άνθρωπο ως απλό άτομο και δεν προϋποθέτουν, ως αναγκαία συνθήκη, την ύπαρξη άλλων ατόμων (εκτός ίσως ως απλά εργαλεία ή μέσα) αποτελούν τμήμα του αντικειμένου της καθαρής πνευματικής φιλοσοφίας. Περιλαμβάνουν όλους τους νόμους της απλής διάνοιας και εκείνους των καθαρών εγκριστικών επιθυμιών.

Οι νόμοι εκείνοι της ανθρωπίνης νόησης που αναφέρονται στα συναισθήματα που προκαλούνται σ' ένα ανθρώπινο ον από άλλα επιμέρους ανθρώπινα ή νοήμονα όντα, όπως δηλαδή τα *πάθη*, η *συνείδηση* ή το αίσθημα του καθήκοντος και η αγάπη της *επιδοκμασίας*, καθώς και στη συμπεριφορά του ανθρώπου στο βαθμό που εξαρτάται ή έχει σχέση με αυτά τα μέρη της φύσης του – αποτελούν το αντικείμενο ενός άλλου τμήματος της καθαρής πνευματικής φιλοσοφίας, δηλαδή του τμήματός της εκείνου στο οποίο θεμελιώνονται τα *ήθη* και η *ηθική*. Γιατί η ίδια η ηθική δεν είναι επιστήμη αλλά τέχνη, δεν είναι σύνολο αληθειών αλλά κανόνων. Οι αλήθειες στις οποίες θεμελιώνονται οι κανόνες συνάγονται (όπως σε όλες τις τέχνες) από ένα πλήθος επιστημών, αλλά οι κυριότερες απ' αυτές καθώς κι αυτές που περισσότερο προσιδιάζουν σε αυτή την ιδιαίτερη τέχνη, ανήκουν σ' ένα κλάδο της επιστήμης του πνεύματος.

Τέλος, υπάρχουν ορισμένες αρχές της ανθρωπίνης φύσης, οι οποίες είναι με ιδιαίτερο τρόπο συνδεδεμένες με τις ιδέες και τα συναισθήματα των ανθρώπων που δημιουργούνται εκ του γεγονότος ότι ζουν σε κατάσταση *κοινωνίας*, δηλαδή εκ του γεγονότος ότι απαρτίζουν τμήμα μιας ένωσης ή ενός αθροίσματος ανθρώπινων όντων προς επίτευξη κοινού ή κοινών σκοπών. Λίγοι πράγματι από τους στοιχειώδεις νόμους του ανθρώπινου πνεύματος ανήκουν αποκλειστικά στην κατάσταση αυτή, καθότι όλοι σχεδόν ενεργοποιούνται στις δύο άλλες καταστάσεις. Αυτοί όμως οι απλοί νόμοι της ανθρωπίνης φύσης, όταν λειτουργούν στο ευρύτερο αυτό πεδίο, παράγουν αποτελέσματα με επαρκώς γενικό χαρακτήρα, και ακόμη και (όταν συγκρίνονται με τα πλέον σύνθετα φαινόμενα των οποίων αποτελούν τις καθοριστικές αιτίες) επαρκώς απλό, ώστε να μπορούν να αποκληθούν, αν και με μια κάπως χαλαρότερη σημασία, *νόμοι της κοινωνίας* ή *νόμοι της ανθρωπίνης φύσης στην κοινωνική κατάσταση*. Αυτοί οι νόμοι ή γενικές αλήθειες αποτελούν το αντικείμενο ενός κλάδου της επιστήμης, ο οποίος μπορεί ορθά να προσδιοριστεί με την ονομασία της *κοινωνικής οικονομίας* ή λιγότερο δόκιμα με αυτήν της *θεωρητικής πολιτικής* ή της *επιστήμης* της πολιτικής, σε αντιδιαστολή με την τέχνη. Η επιστήμη αυτή βρίσκεται στην ίδια σχέση με το κοινωνικό, όπως η ανατομία και η φυσιολογία με το ανθρώπινο σώμα. Δείχνει από ποιες αρχές της φύσης του, ο άνθρωπος παρακινείται να εισέλθει σε κατάσταση κοινωνίας· πώς το χαρακτηριστικό αυτό της θέσης του επιδρά

στα συμφέροντα και στα συναισθήματά του και μέσω αυτών στη συμπεριφορά του· πώς αυτός ο σύνδεσμος τείνει να γίνει ολοένα και πιο στενός και πώς η συνεργασία εκτείνεται προς την επίτευξη ολοένα και περισσότερων σκοπών· ποιοι είναι αυτοί οι σκοποί και ποιο το πλήθος των μέσων που υιοθετούνται γενικότερα για την επίτευξή τους· ποιες είναι οι διάφορες σχέσεις που συνάπτονται ανάμεσα στα ανθρώπινα όντα ως το σύνθημα αποτέλεσμα της κοινωνικής ένωσης· όλα όσα διαφέρουν σε διαφορετικές καταστάσεις της κοινωνίας· με ποια ιστορική σειρά οι καταστάσεις αυτές τείνουν να διαδέχονται η μία την άλλη και ποια είναι τα αποτελέσματα της κάθε μιας στη συμπεριφορά και στο χαρακτήρα του ανθρώπου.

Αυτός ο επιστημονικός κλάδος, είτε προτιμήσουμε να τον ονομάσουμε κοινωνική οικονομία, θεωρητική πολιτική είτε φυσική ιστορία της κοινωνίας, προϋποθέτει ολόκληρη την επιστήμη της φύσης του ατομικού πνεύματος, καθόσον όλοι οι νόμοι στους οποίους η τελευταία επιστήμη ενδιαφέρει ενεργοποιούνται στην κατάσταση της κοινωνίας και οι αλήθειες της κοινωνικής επιστήμης δεν είναι παρά προτάσεις σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο αυτοί οι απλοί νόμοι επιδρούν σε πολύπλοκες συνθήκες. Η καθαρή πνευματική φιλοσοφία συνεπώς αποτελεί ένα ουσιαστικό ή προκαταρκτικό τμήμα της πολιτικής φιλοσοφίας. Η επιστήμη της κοινωνικής οικονομίας περιλαμβάνει κάθε τμήμα της ανθρώπινης φύσης στο βαθμό που επηρεάζει τη συμπεριφορά ή την κατάσταση του ανθρώπου στην κοινωνία· μπορεί συνεπώς να οριστεί ως θεωρητική πολιτική, καθόσον αποτελεί την ειδική θεμελίωση της πρακτικής πολιτικής ή της τέχνης της διακυβέρνησης, μέρος της οποίας είναι η τέχνη της νομοθεσίας⁵.

Σ' αυτήν ακριβώς τη σημαντική διαίρεση του πεδίου της επιστήμης ένας από τους συγγραφείς, που έχει ορθότερα συλλάβει και πληρέστερα επεξηγήσει τη φύση και τα όριά της -εννοούμε τον Say- έχει επιλέξει να δώσει το όνομα πολιτική οικονομία. Και πράγματι, η ευρεία αυτή έκταση της σημασίας του όρου αυτού υποστηρίζεται από την ετυμολογία του. Οι λέξεις όμως «πολιτική οικονομία» έχουν από καιρό πάψει να έχουν τόσο ευρύ νόημα. Κάθε συγγραφέας δικαιούται να χρησιμοποιεί τις λέξεις, οι οποίες είναι τα εργαλεία του, κατά τον τρόπο που ο ίδιος κρίνει ότι συμβάλλει περισσότερο στους γενικούς σκοπούς έκθεσης της αλήθειας· έχει ωστόσο την ελευθερία αυτή υπό την υποχρέωση να δεχτεί κριτική και ο Say

φαίνεται να έχει κάνει στην περίπτωση αυτή αυτό που δεν πρέπει να γίνεται χωρίς πολύ σοβαρούς λόγους· να έχει μετατρέψει τη σημασία ενός ονόματος, το οποίο είχε χρησιμοποιηθεί για ένα συγκεκριμένο σκοπό (και για το οποίο συνεπώς, πρέπει να παρασχεθεί ένα υποκατάστατο), ώστε να τη μεταφέρει σε ένα αντικείμενο για το οποίο ήταν εύκολο να βρεθεί μια πιο χαρακτηριστική ονομασία.

Αυτό που τώρα συνήθως γίνεται κατανοητό με τον όρο «πολιτική οικονομία» δεν είναι η επιστήμη της θεωρητικής πολιτικής αλλά ένας κλάδος της επιστήμης αυτής. Δεν πραγματεύεται το σύνολο της ανθρώπινης φύσης, όπως τροποποιείται από την κοινωνική κατάσταση, ούτε το σύνολο της συμπεριφοράς του ανθρώπου στην κοινωνία. Ενδιαφέρεται γι' αυτόν αποκλειστικά ως ένα ον το οποίο επιθυμεί να κατέχει πλούτο και το οποίο είναι ικανό να κρίνει τη συγκριτική αποτελεσματικότητα των μέσων για την επίτευξη αυτού του σκοπού. Προβλέπει μόνο τα φαινόμενα εκείνα της κοινωνικής κατάστασης που λαμβάνουν χώρα ως αποτέλεσμα της επιδίωξης του πλούτου. Αφαιρεί εντελώς από κάθε άλλο ανθρώπινο πάθος ή κίνητρο, εκτός από εκείνα που μπορεί να θεωρηθούν ότι συνιστούν αιώνια ανταγωνιστικές αρχές προς την επιθυμία του πλούτου, δηλαδή από απέχθεια προς την εργασία και την επιθυμία της άμεσης ικανοποίησης δαπανηρών απολαύσεων. Αυτά, ως ένα ορισμένο βαθμό τα συνεκτιμά, γιατί δεν συγκρούονται απλώς περιστασιακά, όπως άλλες επιθυμίες, με την επιδίωξη του πλούτου, αλλά τη συνοδεύουν πάντα ως βάρος ή ως εμπόδιο και είναι συνεπώς ασεχώριστα διαπλεγμένα με τη διερεύνησή του. Η πολιτική οικονομία θεωρεί ότι οι άνθρωποι ασχολούνται αποκλειστικά με την απόκτηση και την κατανάλωση πλούτου· αποσκοπεί δε να δείξει την πορεία δράσης στην οποία θα εξωθούνταν οι άνθρωποι που ζουν σε κατάσταση κοινωνίας, εάν αυτό το κίνητρο, στο βαθμό που δεν αναχαιτίζεται από τα δύο διαρκή αντικίνητρα που αναφέρθηκαν παραπάνω, ήταν ο απόλυτος γνώμονας όλων τους των πράξεων. Υπό την επίδραση αυτής της επιθυμίας, παρουσιάζει τους ανθρώπους να συσσωρεύουν πλούτο και να χρησιμοποιούν τον πλούτο αυτό για να παράγουν άλλο πλούτο· να επικυρώνουν με αμοιβαία συμφωνία το θεσμό της ιδιοκτησίας· να θεσμοθετούν νόμους για να εμποδίζουν τα άτομα να καταπατούν την ιδιοκτησία των άλλων με τη βία ή με το δόλο· να υιοθετούν διάφορες επινοήσεις για ν' αυξάνουν την παραγωγή

γικότητα της εργασίας τους· να διευθετούν το μερισμό του προϊόντος με συμφωνία, υπό την επίδραση του ανταγωνισμού (καθόσον ο ίδιος ο ανταγωνισμός διέπεται από ορισμένους νόμους, οι οποίοι ως εκ τούτου αποτελούν τους έσχατους ρυθμιστές του μερισμού του προϊόντος)· και να μετέρχονται ορισμένων μέσων (όπως το χρήμα, η πίστη κ.ά.) για να διευκολύνουν τη διανομή. Όλες αυτές οι λειτουργίες, παρότι πολλές απ' αυτές είναι πράγματι το αποτέλεσμα της πληθώρας κινήτρων, θεωρούνται από την πολιτική οικονομία ως εάν να απορρέουν αποκλειστικά από την επιθυμία του πλούτου. Η επιστήμη κατόπιν προβαίνει στην έρευνα των νόμων που διέπουν τις πολλαπλές αυτές λειτουργίες επί τη βάση της υποθέσεως ότι ο άνθρωπος είναι ένα ον που καθορίζεται από την αναγκαιότητα της φύσης του, να προτιμά τη μεγαλύτερη ποσότητα του πλούτου από τη μικρότερη σε όλες τις περιπτώσεις, χωρίς καμιά άλλη εξαίρεση εκτός από εκείνη που συνιστούν τα δύο ήδη αναφερθέντα αντικίνητρα. Τούτο δεν συμβαίνει επειδή οι πολιτικοί οικονομολόγοι υπήρξαν ποτέ τόσο παράδοξοι, ώστε να υποθέτουν ότι οι άνθρωποι έχουν πραγματικά τη σύσταση αυτή, αλλά επειδή αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο η επιστήμη πρέπει κατ' ανάγκη να προχωράει. Όταν ένα αποτέλεσμα εξαρτάται από μια σύμπτωση αιτιών, αυτές οι αιτίες πρέπει να μελετηθούν μία-μία και οι νόμοι τους να ερευνηθούν ξεχωριστά, αν επιθυμούμε μέσω των αιτιών να αποκτήσουμε την ισχύ είτε να προβλέπουμε είτε να ελέγχουμε το αποτέλεσμα, μιας και ο νόμος του αποτελέσματος συνίσταται στους νόμους όλων των αιτιών που τον καθορίζουν. Ο νόμος της κεντρομόλου και της φυγόκεντρης δύναμης θα έπρεπε να ήταν γνωστός πριν οι κινήσεις της Γης και των πλανητών μπορούσαν να εξηγηθούν ή πολλοί απ' αυτούς να προβλεφθούν. Το ίδιο ισχύει και για τη συμπεριφορά του ανθρώπου στην κοινωνία. Προκειμένου να κρίνουμε πώς θα δράσει ο άνθρωπος υπό την πληθώρα των επιθυμιών και των αποστροφών οι οποίες επιδρούν ταυτόχρονα πάνω του, πρέπει να γνωρίζουμε πώς θα δρούσε υπό την αποκλειστική επίδραση της καθεμιάς ιδιαιτέρως. Δεν υπάρχει ίσως καμιά πράξη στη ζωή ενός ανθρώπου, στην οποία να μην βρίσκεται είτε υπό την άμεση είτε υπό την έμμεση επίδραση άλλης παρόρμησης εκτός από την απλή επιθυμία του πλούτου. Σε σχέση με εκείνα τα τμήματα της ανθρώπινης συμπεριφοράς όπου ο πλούτος δεν αποτελεί καν το κύριο αντικείμενο, σε αυτά η πολιτική οικονο-

μία δεν ισχυρίζεται ότι τα συμπεράσματά της έχουν ισχύ. Υπάρχουν όμως επίσης ορισμένοι τομείς των ανθρώπινων υποθέσεων, στους οποίους η απόκτηση πλούτου είναι ο κύριος και αναγνωρισμένος σκοπός. Μόνο σ' αυτούς η πολιτική οικονομία δίνει σημασία. Ο τρόπος με τον οποίο κατ' ανάγκη προβαίνει είναι να πραγματεύεται τον κύριο και αναγνωρισμένο σκοπό ως εάν να ήταν ο μοναδικός σκοπός, ο οποίος, απ' όλες τις εξ' ίσου απλές υποθέσεις, είναι πιο κοντά στην αλήθεια. Ο πολιτικός οικονομολόγος ερευνά ποιες είναι οι πράξεις οι οποίες θα παράγονταν από αυτή την επιθυμία αν μέσα στους εν λόγω τομείς ήταν ανεμπόδιση από άλλες. Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται μια καλύτερη προσέγγιση, απ' όσο θα ήταν αλλιώς εφικτό, στην πραγματική τάξη των ανθρώπινων υποθέσεων στους τομείς αυτούς. Αυτή η προσέγγιση πρέπει τότε να διορθωθεί λαμβάνοντας υπόψη τις επιπτώσεις τυχόν παρορμήσεων με διαφορετική περιγραφή που μπορεί να δειχτεί ότι έρχονται σε σύγκρουση με το αποτέλεσμα σε οποιαδήποτε επιμέρους περίπτωση. Σε λίγες μόνο από τις πιο εντυπωσιακές περιπτώσεις (όπως εκείνη της αρχής του πληθυσμού) οι διορθώσεις αυτές παρεμβάλλονται στις εξηγήσεις της ίδιας της πολιτικής οικονομίας – έτσι ξεφεύγουμε κάπως από την αυστηρότητα της καθαρά επιστημονικής διάταξης χάριν της πρακτικής χρησιμότητας. Στο βαθμό που είναι γνωστό ή μπορεί να υποθεθεί ότι η συμπεριφορά των ανθρώπων κατά την επιδίωξη του πλούτου βρίσκεται υπό την παράλληλη επίδραση οποιασδήποτε άλλης ιδιότητας της φύσης μας εκτός από την επιθυμία απόκτησης της μέγιστης ποσότητας πλούτου με την ελάχιστη εργασία και αυταπάρηση, τα συμπεράσματα της πολιτικής οικονομίας δεν θα ισχύουν για την εξήγηση ή την πρόβλεψη πραγματικών γεγονότων, μέχρι που να τα τροποποιήσουμε λαμβάνοντας επαρκώς υπόψη τον βαθμό επίδρασης που ασκείται από την άλλη αιτία.

Η πολιτική οικονομία μπορεί λοιπόν να οριστεί με τον ακόλουθο τρόπο και ο ορισμός αυτός φαίνεται να είναι πλήρης:

«Η επιστήμη που ανιχνεύει τους νόμους των φαινομένων εκείνων της κοινωνίας που ανακύπτουν από τις συνδυασμένες λειτουργίες των ανθρώπων για την παραγωγή του πλούτου, στο βαθμό που αυτά τα φαινόμενα δεν τροποποιούνται από την επιδίωξη οποιουδήποτε άλλου στόχου».

Αλλά ενώ αυτός είναι ένας σωστός ορισμός της πολιτικής οικονομίας ως τμήμα του πεδίου της επιστήμης, ο συγγραφέας

που γράφει για το θέμα αυτό με πρόθεση διδακτική, θα συνδυάσει φυσικά στην παρουσίασή του, με τις αλήθειες της καθαρής επιστήμης, όσο περισσότερες πρακτικές τροποποιήσεις νομίζει ότι πρόκειται να συμβάλλουν περισσότερο, κατά την εκτίμησή του, στη χρησιμότητα του έργου του.

Η ανωτέρω απόπειρα να διατυπωθεί ένας αυστηρότερος ορισμός της επιστήμης απ' αυτούς που συνήθως είναι αποδεκτοί ως τέτοιοι, μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει μικρή χρησιμότητα ή στην καλύτερη περίπτωση ότι είναι κυρίως χρήσιμη σε μια γενική επισκόπηση και ταξινόμηση των επιστημών, παρά στη συμβολή της στην πιο επιτυχή επιδίωξη της εν λόγω επιμέρους επιστήμης. Σκεφτόμαστε διαφορετικά και για αυτό το λόγο: ότι με τη θεώρηση του ορισμού μας επιστήμης είναι αδιαχώριστα συνδεδεμένη η θεώρηση της φιλοσοφικής μεθόδου της επιστήμης, η φύση της διαδικασίας με την οποία πρόκειται να πραγματοποιηθούν οι έρευνές της, οι αλήθειες της στις οποίες θα πρέπει να καταλήξουμε.

Τώρα, σε οποιαδήποτε επιστήμη υπάρχουν συστηματικές διαφορές γνώμης—δηλαδή σε όλες τις ηθικές και πνευματικές επιστήμες και στην πολιτική οικονομία μεταξύ των άλλων—σε οποιαδήποτε επιστήμη υπάρχουν, μεταξύ εκείνων που έχουν ασχοληθεί με το θέμα αυτό, αυτά που συνήθως ονομάζονται διαφορές αρχής, σε αντιδιαστολή προς τις διαφορές των δεδομένων ή των λεπτομερειών—η αιτία θα διαπιστωθεί ότι είναι μια διαφορά στις αντιλήψεις τους για τη φιλοσοφική μέθοδο της επιστήμης. Τα μέρη που διαφωνούν κατευθύνονται, είτε ασυνείδητα είτε συνειδητά, από διαφορετικές απόψεις αναφορικά με τη φύση των κατάλληλων προς το θέμα τεκμηρίων. Δεν διαφέρουν μόνο ως προς το τι πιστεύουν οι ίδιοι ότι βλέπουν, αλλά ως προς την περιοχή στην οποία απέκτησαν το φως με το οποίο νομίζουν ότι το βλέπουν.

Η πιο γενική από τις μορφές με τις οποίες η διαφορά αυτή της μεθόδου παρουσιάζεται συνήθως, είναι η παμπάλαια έριδα ανάμεσα σε αυτό που αποκαλείται θεωρία και σε αυτό που αποκαλείται πρακτική ή εμπειρία. Στα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα υπάρχουν δύο είδη στοχαστών: υπάρχει μια μερίδα που ορίζει τον εαυτό τους ως πρακτικούς ανθρώπους και αποκαλεί τους άλλους θεωρητικούς· πρόκειται για έναν τίτλο τον οποίο οι τελευταίοι δεν απορρίπτουν, αν και με κανένα τρόπο

δεν τον αναγνωρίζουν ότι προσιδιάζει αποκλειστικά σε αυτούς. Η διάκριση ανάμεσά τους είναι ευρύτερη, αν και πρόκειται για μια διάκριση όπου η γλώσσα που χρησιμοποιείται για να την εκφράσει είναι πολύ ακατάλληλη. Έχει καταδειχθεί επανειλημμένα ότι αυτοί που κατηγορούνται ότι περιφρονούν τα δεδομένα και παραγνωρίζουν την εμπειρία, θεμελιώνουν και επαγγέλλονται ότι θεμελιώνουν εξ ολοκλήρου πάνω στα δεδομένα και στην εμπειρία, ενώ αυτοί που αποκρημίζουν τη θεωρία δεν μπορούν να κάνουν ούτε ένα βήμα χωρίς τη θεωρία. Αλλά παρότι αμφοτέρως οι ομάδες των ερευνητών δεν κάνουν τίποτ' άλλο από το να επιδίδονται στη θεωρία και δεν συμβουλευονται άλλον οδηγό εκτός από την εμπειρία, υπάρχει αυτή η διαφορά ανάμεσά τους και πρόκειται μάλιστα για μια πολύ σημαντική διαφορά: αυτοί που αποκαλούνται πρακτικοί απαιτούν τη συγκεκριμένη εμπειρία και η επιχειρηματολογία τους είναι εξ ολοκλήρου ανοδική από τα επιμέρους δεδομένα προς ένα γενικό συμπέρασμα, ενώ αυτοί που αποκαλούνται θεωρητικοί αποσκοπούν να περιλάβουν ένα ευρύτερο πεδίο της εμπειρίας και, αφού επιχειρηματολογήσουν ανοδικά από τα επιμέρους δεδομένα προς μια γενική αρχή που περιλαμβάνει ένα πολύ πιο ευρύ πεδίο από εκείνο του υπό συζήτηση ζητήματος, επιχειρηματολογούν καθοδικά από τη γενική αυτή αρχή προς ένα πλήθος συγκεκριμένων συμπερασμάτων.

Ας υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι το ζήτημα είναι εάν οι απόλυτοι μονάρχες είναι πιθανότατο να χρησιμοποιούν τις δυνάμεις της κυβέρνησης για την ευημερία ή την καταπίεση των υπηκόων τους. Οι πρακτικοί θα επιδίωκαν να αποσαφηνίσουν το ζήτημα αυτό με μια άμεση επαγωγή από τη συμπεριφορά των επιμέρους δεσποτικών μοναρχών, όπως μαρτυρά η ιστορία. Οι θεωρητικοί θα παρέπεμπαν την επίλυση του ζητήματος στη δοκιμασία όχι μόνο της εμπειρίας μας των βασιλέων αλλά και στην εμπειρία μας των ανθρώπων. Θα διατείνονταν ότι η παρατήρηση των τάσεων τις οποίες έχει επιδείξει η ανθρώπινη φύση στην πληθώρα των καταστάσεων στις οποίες βρίσκονται τα ανθρώπινα όντα και ειδικότερα η παρατήρηση του τι συμβαίνει στα πνεύματά μας, μας δίνει το δικαίωμα να συνάγουμε ότι ένα ανθρώπινο όν στην κατάσταση του δεσποτικού βασιλέως θα κάνει κακή χρήση της ισχύος και ότι αυτό το συμπέρασμα δεν θα έχανε τίποτα από τη βεβαιότητά του ακόμα κι αν δεν είχαν ποτέ υπάρξει απόλυτοι μονάρχες ή αν η ιστορία δεν μας έδινε

καμιά πληροφορία για τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονταν.

Η πρώτη απ' αυτές τις μεθόδους είναι απλώς η μέθοδος της επαγωγής· η δεύτερη είναι μια ανάμικτη μέθοδος επαγωγής και λογικής ανάπτυξης (ratiocination). Η πρώτη μπορεί ν' αποκληθεί η μέθοδος a posteriori και η δεύτερη μέθοδος a priori. Γνωρίζουμε ότι η τελευταία αυτή έκφραση χρησιμοποιείται μερικές φορές για να χαρακτηρίσει έναν υποτιθέμενο τρόπο του φιλοσοφείν, ο οποίος δεν διατείνεται ότι θεμελιώνεται καθόλου στην εμπειρία. Δεν γνωρίζουμε όμως κανέναν τρόπο του φιλοσοφείν, τουλάχιστον στα πολιτικά θέματα, για τα οποία να ισχύει επαρκώς η περιγραφή αυτή. Με την a posteriori μέθοδο εννοούμε εκείνο που απαιτεί, ως βάση των συμπερασμάτων της, όχι απλώς την εμπειρία αλλά τη συγκεκριμένη εμπειρία. Με την a priori μέθοδο εννοούμε (αυτό που κοινώς εννοείται) το συλλογίζεσθαι με αφετηρία μιαν υπόθεση· δεν πρόκειται για μια πρακτική που περιορίζεται στα μαθηματικά αλλά είναι ουσιαστικό γνώρισμα κάθε επιστήμης η οποία επιδέχεται καν το γενικό συλλογισμό. Το να επαληθεύσουμε την ίδια την υπόθεση a posteriori, δηλαδή να εξετάσουμε εάν τα δεδομένα κάποιας πραγματικής περίπτωσης βρίσκονται σε συμφωνία με αυτήν, δεν αποτελεί καθόλου μέρος του έργου της επιστήμης αλλά της εφαρμογής της επιστήμης.

Στον ορισμό που αποπειραθήκαμε να διατυπώσουμε για την επιστήμη της πολιτικής οικονομίας, την έχουμε χαρακτηρίσει ουσιαστικά ως *αφηρημένη επιστήμη* και τη μέθοδό της ως a priori μέθοδο. Αυτός είναι αναμφίβολα ο χαρακτήρας της όπως έχει γίνει κατανοητός κι έχει διδαχτεί απ' όλους τους επιφανέστερους δασκάλους της. Συλλογίζεται και, όπως ισχυριζόμαστε, πρέπει κατ' ανάγκη να συλλογίζεται εκκινώντας από υποθέσεις κι όχι από δεδομένα. Οικοδομείται πάνω σε υποθέσεις που είναι αυστηρά ανάλογες προς αυτές οι οποίες, αποκαλούμενες ορισμοί, αποτελούν τη θεμελίωση των άλλων αφηρημένων επιστημών. Η γεωμετρία προϋποθέτει έναν αυθαίρετο ορισμό της γραμμής: «αυτό το οποίο έχει μήκος, αλλά όχι πλάτος». Κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο, η πολιτική οικονομία προϋποθέτει έναν αυθαίρετο ορισμό του ανθρώπου ως όντος που απαρτάλλοχα κάνει αυτό με το οποίο μπορεί ν' αποκτήσει τη μέγιστη ποσότητα των αναγκαίων, των ανέσεων και της πολυτέλειας, με την ελάχιστη ποσότητα εργασίας και φυσικής αυταπάρησης, τα

οποία μπορούν ν' αποκτηθούν με την υπάρχουσα κατάσταση της γνώσης. Είναι αλήθεια ότι αυτός ο ορισμός του ανθρώπου δεν προτάσσεται τυπικά σε κανένα έργο της πολιτικής οικονομίας, όπως προτάσσεται ο ορισμός της γραμμής στην Ευκλείδειο γεωμετρία και στο βαθμό που με την πρόταξή του κατά τον τρόπο αυτό θα διακινδύνευε λιγότερο να λησμονηθεί, έχουμε κάθε λόγο να λυπόμαστε που αυτό δεν γίνεται. Είναι σωστό, εκείνο που υποτίθεται σε κάθε επιμέρους περίπτωση, να παρουσιάζεται εφ' άπαξ στο νου στο πλήρες εύρος του με το να διατυπώνεται τυπικά κάπου ως γενικό αξίωμα. Τώρα, κανείς από εκείνους που ενδιατρέφουν στις συστηματικές πραγματείες της πολιτικής οικονομίας δεν θα αμφισβητήσει, ότι κάθε φορά που ο πολιτικός οικονομολόγος δείχνει πως, ενεργώντας με συγκεκριμένο τρόπο, ένας εργάτης μπορεί ολοφάνερα να κερδίσει υψηλότερους μισθούς, ένας καπιταλιστής υψηλότερα κέρδη ή ένας γαιοκτήμονας μεγαλύτερη πρόσοδο, συμπεραίνει ως κάτι αυτονόητο ότι σίγουρα θα ενεργήσουν με τον τρόπο αυτό. Η πολιτική οικονομία συνεπώς θέτει υποθέσεις ως προκειμένες της – προκειμένες οι οποίες μπορεί να μην έχουν καμιά απολύτως θεμελίωση σε δεδομένα και οι οποίες δεν θεωρούνται ότι βρίσκονται σε καθολική συμφωνία με αυτά. Τα συμπεράσματα της πολιτικής οικονομίας συνεπώς, όπως κι αυτά της γεωμετρίας, δεν είναι αληθή παρά μόνο, όπως λέγεται κοινώς, *αφηρημένα*, δηλαδή δεν είναι αληθή παρά μόνο υπό ορισμένες προϋποθέσεις στις οποίες το μόνο που λαμβάνεται υπόψη είναι γενικές αιτίες – αιτίες κοινές σε *ολόκληρη την τάξη* των υπό θεώρηση περιπτώσεων.

Ο πολιτικός οικονομολόγος οφείλει να μην το αρνηθεί αυτό. Αν το αρνηθεί, τότε και μόνο τότε, υποπίπτει σε σφάλμα. Η a priori μέθοδος, για την οποία τον καθιστούμε υπεύθυνο, ως εάν η χρησιμοποίησή της να αποδείκνυε ότι όλη η επιστήμη του είναι άχρηστη, είναι όπως θα δείξουμε αμέσως, η μόνη μέθοδος με την οποία η αλήθεια θα μπορούσε να επιτευχθεί σε οποιονδήποτε τομέα της κοινωνικής επιστήμης. Το μόνο που απαιτείται είναι να επαγρυπνεί ώστε να μην αποδώσει στα συμπεράσματα που θεμελιώνονται σε μια υπόθεση διαφορτικού είδους βεβαιότητας από εκείνη που πραγματικά ανήκει σ' αυτά. Θα ήταν ανεπιφύλακτα αληθή μόνο σε μια καθαρά φανταστική περίπτωση. Στο βαθμό που τα πραγματικά δεδομένα βρίσκονται σε απόσταση από την υπόθεση, θα πρέπει να δεχτεί μια ανάλογη

παρέκκλιση από την αυστηρότητα του συμπεράσματός του, διαφορετικά δεν θα είναι αληθής παρά μόνο για τα πράγματα που είχε αυθαίρετα υποθέσει κι όχι για τα πράγματα που υπάρχουν στην πραγματικότητα. Εκείνο που είναι αληθές στο επίπεδο της αφαίρεσης είναι πάντα αληθές στο επίπεδο του συγκεκριμένου, με τις προσήκουσες τροποποιήσεις. Όταν μια ορισμένη αιτία υπάρχει στην πραγματικότητα κι αν μόνη της ακόμη παρήγαγε αλάνθαστα ένα ορισμένο αποτέλεσμα, το ίδιο αυτό αποτέλεσμα, τροποποιημένο απ' όλες τις άλλες συντρέχουσες αιτίες, θα αντιτοίχει ορθά στο αποτέλεσμα που πραγματικά παράγεται.

Τα συμπεράσματα της γεωμετρίας δεν ισχύουν με αυστηρότητα για τις γραμμές, τις γωνίες και τα σχήματα που μπορούν να κατασκευάσουν τα ανθρώπινα χέρια. Κανείς όμως δεν ισχυρίζεται εξ αυτού ότι τα συμπεράσματα της γεωμετρίας δεν έχουν καμιά χρησιμότητα ούτε ότι θα ήταν καλύτερα να κλείσουμε την Ευκλείδειο γεωμετρία και να μείνουμε ευχαριστημένοι με την «πρακτική» και την «εμπειρία».

Κανείς μαθηματικός δεν σκέφτηκε ποτέ ότι ο ορισμός του της γραμμής αντιστοιχούσε σε μια πραγματική γραμμή. Έτσι και κανείς πολιτικός οικονομολόγος δεν φαντάστηκε ποτέ ότι οι πραγματικοί άνθρωποι δεν είχαν άλλο αντικείμενο επιθυμίας παρά μόνο τον πλούτο, ούτε κανένα το οποίο δεν θα υποχωρούσε στο πιο αμυδρό χρηματικό κίνητρο. Ήταν όμως δικαιολογημένοι να κάνουν την υπόθεση αυτή χάριν του επιχειρηματός τους, επειδή είχαν να κάνουν μόνο με εκείνα τα τμήματα της ανθρωπίνης συμπεριφοράς τα οποία είχαν χρηματικό όφελος για το άμεσο και κύριο αντικείμενό τους και επειδή, καθόσον καμιά από δύο ατομικές περιπτώσεις δεν είναι ακριδώς ίδια με την άλλη, κανένα γενικό αξίωμα δεν θα μπορούσε να διατυπωθεί, παρά μόνο εάν ορισμένες από τις συνθήκες της ιδιαίτερης περίπτωσης έμεναν εκτός θεώρησης.

Αλλά πάμε παραπέρα από τον ισχυρισμό ότι η a priori μέθοδος αποτελεί έναν νόμιμο τρόπο φιλοσοφικής έρευνας στις ηθικές επιστήμες· διατεινόμαστε ότι είναι ο μόνος τρόπος. Υποστηρίζουμε ότι η a posteriori μέθοδος ή η μέθοδος της συγκεκριμένης εμπειρίας, είναι εντελώς ανεπαρκής στις επιστήμες αυτές ως μέσο για να φτάσουμε σε κάποιο σημαντικό σώμα αξιολογής αλήθειας, παρότι μπορεί χρήσιμα να εφαρμοστεί ως βοηθητική της a priori μεθόδου και αποτελεί ακόμη και απαραίτητο συμπλήρωμά της.

Υπάρχει σε όλες τις ηθικές επιστήμες ένα κοινό χαρακτηριστικό με το οποίο διακρίνονται από πολλές από τις φυσικές επιστήμες· πρόκειται για την αδυναμία μας να κάνουμε πειράματα σ' αυτές. Στη χημεία και τη φυσική φιλοσοφία δεν έχουμε μόνο τη δυνατότητα να παρατηρήσουμε τι συμβαίνει με όλους τους συνδυασμούς των συνθηκών που συνταιριάζει η φύση αλλά και τη δυνατότητα να δοκιμάζουμε έναν απροσδιόριστο αριθμό νέων συνδυασμών. Τούτο είναι σπάνια δυνατό στην ηθική επιστήμη και σχεδόν ποτέ στην πολιτική επιστήμη. Δεν μπορούμε να δοκιμάσουμε μορφές διακυβέρνησης και συστήματα εθνικής πολιτικής σε μικροσκοπική κλίμακα στα εργαστήριά μας, διαμορφώνοντας τα πειράματά μας κατά τρόπο που νομίζουμε ότι θα συμβάλλει περισσότερο στην ανάπτυξη της γνώσης. Ως εκ τούτου, μελετούμε τη φύση σε ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες στις επιστήμες αυτές, καθόσον είμαστε εγκλωβισμένοι στον περιορισμένο αριθμό των πειραμάτων τα οποία λαμβάνουν χώρα (αν μπορούμε να το πούμε αυτό) με τη δική τους θέληση, χωρίς καμιά προετοιμασία ή χειρισμό από μέρους μας· σε συνθήκες επιπλέον υψηλού βαθμού συνθέτοντας, οι οποίες ποτέ δεν μας είναι εντελώς γνωστές, ενώ το μεγαλύτερο μέρος των διαδικασιών δεν είναι σε θέση να το αποκαλύψει η παρατήρησή μας.

Η συνέπεια του αναπόφευκτου αυτού μειονεκτήματος στο υλικό της επαγωγής είναι ότι σπάνια μπορούμε να πετύχουμε αυτό που ο Bacon έχει γραφικά, πλην όμως ορθώς, ονομάσει *experimentum crucis*.

Σε κάθε επιστήμη που επιδέχεται ένα απεριοριστο εύρος αυθαίρετων πειραμάτων, το *experimentum crucis* είναι πάντα δυνατό να επιτευχθεί. Εφόσον έχουμε την ικανότητα να μεταβάλλουμε όλες τις συνθήκες, είμαστε πάντα σε θέση να έχουμε αποτελεσματικές μεθόδους για να διακριθώσουμε ποιες απ' αυτές είναι ουσιαστικές και ποιες όχι. Ας ονομάσουμε B το αποτέλεσμα κι ας εξετάσουμε αν η αιτία A συμβάλλει με οποιοδήποτε τρόπο σ' αυτό. Προβαίνουμε σ' ένα πείραμα, στο οποίο όλες οι περιβάλλουσες συνθήκες μεταβάλλονται εκτός της A: εάν παρ' όλα αυτά το αποτέλεσμα B παράγεται, τότε το A είναι η αιτία του. Ή, αντί ν' αφήσουμε αμετάβλητο το A και να μεταβάλλουμε τις άλλες συνθήκες, αφήνουμε αμετάβλητες όλες τις άλλες συνθήκες και μεταβάλλουμε το A: αν το αποτέλεσμα B στην περίπτωση αυτή δεν λαμβάνει χώρα, τότε και πάλι έπεται ότι το A αποτελεί την αναγκαία συνθήκη της ύπαρξής του. Το καθένα από τα

πειράματα αυτά, εάν εκτελέστηκαν επακριβώς, αποτελεί το *experimentum crucis*: κατέστησε την υπόθεση που θέσαμε προηγουμένως για την ύπαρξη μιας σχέσης μεταξύ Α και Β σε απόδειξη, αναιρώντας κάθε άλλη υπόθεση που θα εξηγούσε τα φαινόμενα.

Τούτο όμως σπάνια μπορεί να γίνει στις ηθικές επιστήμες, λόγω του τεράστιου πλήθους των συνθηκών που επιδρούν αλλά και λόγω των πενιχρών μέσων που διαθέτουμε για την τροποποίηση του πειράματος. Ακόμα κι όταν επιδράσουμε σ' ένα επιμέρους πνεύμα, επειδή αυτό προσφέρει μεγαλύτερη ευχέρεια πειραματισμού, δεν μπορούμε να πετύχουμε το *κρίσιμο* πείραμα. Το αποτέλεσμα, για παράδειγμα, μιας επιμέρους συνθήκης στην εκπαίδευση ως προς τη διαμόρφωση του χαρακτήρα, μπορεί να δοκιμαστεί σε ένα πλήθος περιπτώσεων, αλλά δεν μπορούμε να είμαστε ποτέ σίγουροι ότι οποιεσδήποτε δύο από αυτές τις περιπτώσεις διαφέρουν ως προς όλες τις συνθήκες τους, εκτός από τη μοναδική, την επίδραση της οποίας επιθυμούμε να εκτιμήσουμε. Φανταστείτε σε πόσο μεγαλύτερο βαθμό υπάρχει η δυσκολία αυτή στις κρατικές υποθέσεις, όπου ακόμη κι ο αριθμός των καταγεγραμμένων πειραμάτων είναι ελάχιστος σε σύγκριση με την ποικιλία και το πλήθος των συνθηκών που αφορούν την καθεμιά. Με ποιο τρόπο, για παράδειγμα, μπορούμε να πετύχουμε ένα πείραμα για τις επιπτώσεις μιας περιοριστικής εμπορικής πολιτικής επί του εθνικού πλούτου; Πρέπει να δρούμε δύο έθνη που είναι όμοια από κάθε άλλη άποψη ή τουλάχιστον κατέχουν, στον ίδιο ακριβώς βαθμό, κάθε τι που συμβάλλει στον εθνικό πλούτο και υιοθετούν την ίδια ακριβώς πολιτική σε όλες τις άλλες υποθέσεις τους, αλλά διαφέρουν μόνο ως προς το ότι η μια απ' αυτές υιοθετεί ένα σύστημα εμπορικών περιορισμών και η άλλη υιοθετεί το ελεύθερο εμπόριο. Τούτο θα ήταν ένα αποφασιστικό πείραμα, ανάλογο προς εκείνο που πάντοτε σχεδόν επιτυγχάνουμε στην πειραματική φυσική. Αναμφίβολα, τούτο θ' αποτελούσε το πλέον πειστικό στοιχείο, εάν μπορούσαμε να το πετύχουμε. Επιτρέψτε όμως στον καθένα να εξετάσει τον απεριόριστο αριθμό και την ποικιλία των συνθηκών που επιδρούν ή μπορούν να επιδράσουν, άμεσα ή έμμεσα, στην ποσότητα του εθνικού πλούτου κι έπειτα ρωτήστε τον τι πιθανότητες υπάρχουν να βρεθούν δύο έθνη στην πλέον παρατεταμένη κίνηση των εποχών τα οποία να μοιάζουν ή να είναι δυνάτο να καταδειχτεί ότι μοιάζουν, σε όλες αυτές τις συνθήκες πλην μιας;

Αφού λοιπόν είναι μάταιο να ελπίζουμε ότι μπορεί να φτά-

σουμε στην αλήθεια, είτε στην πολιτική οικονομία είτε σε οποιοδήποτε άλλον τομέα των κοινωνικών επιστημών, ενόσω παρατηρούμε τα συγκεκριμένα δεδομένα, επενδεδυμένα με όλη τη συνθετότητα που τα έχει περιβάσει η φύση, και καθώς πασχίζουμε να εξάγουμε με τη μέθοδο της επαγωγής από τη σύγκριση των λεπτομερειών ένα γενικό νόμο, δεν απομένει καμιά άλλη μέθοδος εκτός από την *a priori* ή τη μέθοδο της «αφηρημένης θεώρησης».

Μολονότι δεν υπάρχουν επαρκώς ευρέα θεμέλια στο πεδίο της πολιτικής για μια ικανοποιητική επαγωγή από τη σύγκριση των αποτελεσμάτων, οι αιτίες είναι δυνατόν σ' όλες τις περιπτώσεις να γίνουν το αντικείμενο ειδικού πειραματισμού. Οι αιτίες αυτές αποτελούν νόμους της ανθρώπινης φύσης και εξωτερικές συνθήκες ικανές να ερεθίσουν την ανθρώπινη θέληση σε δράση. Οι επιθυμίες του ανθρώπου και η φύση της συμπεριφοράς στην οποία αυτές τον παρακινούν βρίσκονται μέσα στο πεδίο της παρατήρησής μας. Μπορούμε επίσης να παρατηρήσουμε ποια είναι τα αντικείμενα τα οποία διεγείρουν αυτές τις επιθυμίες. Τα υλικά της γνώσης αυτής ο καθένας μπορεί να τα συλλέξει κυρίως μέσα από τον ίδιο του τον εαυτό, λαμβάνοντας λογικά υπόψη τις διαφορές ανάμεσα σ' αυτόν και τους άλλους ανθρώπους, την ύπαρξη των οποίων του αποκαλύπτει η εμπειρία. Γνωρίζοντας συνεπώς με ακρίβεια τις ιδιότητες των εν λόγω υλικών (*substances*) μπορούμε να συλλογιστούμε με αφετηρία ένα σύνολο συνθηκών που έχουμε υποθέσει, με την ίδια ακρίβεια που διαθέτουν τα πλέον αποδεικτικά τμήματα της φυσικής. Τούτο θα είναι απλώς παιχνίδι εάν οι συνθήκες που υποθέσαμε δεν έχουν καμιά ομοιότητα προς τις πραγματικές συνθήκες: εάν όμως η υπόθεση είναι στο μέτρο της, ορθή και δεν διαφέρει από την αλήθεια παρά μόνο όπως διαφέρει το μέρος από το όλο, τότε τα συμπεράσματα που συνάγονται ορθά από την υπόθεση συνιστούν *αφηρημένη* αλήθεια: κι όταν συμπληρωθούν με την πρόσθεση ή την αφαίρεση του αποτελέσματος των συνθηκών που δεν υπολογίστηκαν, είναι αληθή συγκεκριμένα και μπορούν να εφαρμοστούν στην πράξη.

Η επιστήμη της πολιτικής οικονομίας έχει αυτό το χαρακτήρα στα κείμενα των καλύτερων διδασκάλων της. Για να την καταστήσουμε τέλεια ως αφηρημένη επιστήμη, οι συνδυασμοί των συνθηκών που υποθέτει προκειμένου να ανιχνεύσει τα αποτελέσματά τους πρέπει να ενσωματώνουν όλες τις συνθήκες που

είναι κοινές σε οποιαδήποτε σημαντική τάξη περιπτώσεων. Τα συμπεράσματα που συνάγονται ορθά από τις υποθέσεις αυτές θα ήταν τόσο αληθή σε αφηρημένο επίπεδο όσο αυτά των μαθηματικών και θα προσεγγίζαν τόσο κοντά στη συγκεκριμένη αλήθεια όσο μπορεί ποτέ να προσεγγίσει η αφηρημένη αλήθεια.

Όταν οι αρχές της πολιτικής οικονομίας πρόκειται να εφαρμοστούν σε μια επιμέρους περίπτωση, τότε είναι αναγκαίο να λάβουμε υπόψη όλες τις επιμέρους συνθήκες της περίπτωσης αυτής, όχι μόνο εξετάζοντας ποια είναι τα σύνολα των συνθηκών που συλλαμβάνει η αφηρημένη επιστήμη προς τα οποία αντιστοιχούν οι συνθήκες της εν λόγω περίπτωσης, αλλά παρομοίως και τις άλλες συνθήκες που ενδέχεται να υπάρχουν στην περίπτωση αυτή, οι οποίες καθόσον δε είναι κοινές σ' αυτήν εν συγκρίσει προς μια μεγάλη και ευδιάκριτη τάξη περιπτώσεων, δεν έχουν περιέλθει στη γνώση της επιστήμης. Οι συνθήκες αυτές έχουν αποκληθεί *αιτίες αβεβαιότητας* (disturbing causes). Και στο σημείο αυτό μόνο εισέρχεται στη διαδικασία ένα στοιχείο αβεβαιότητας – μια αβεβαιότητα σύμφυτη στη φύση των φαινομένων αυτών, η οποία απορρέει από την αδυναμία να είμαστε απολύτως βέβαιοι ότι όλες οι συνθήκες της επιμέρους αυτής περίπτωσης είναι επαρκώς γνωστές στις λεπτομέρειές τους και ότι η προσοχή μας δεν αποσπάται αδικαιολόγητα από καμιά τους.

Τούτο συνιστά τη μόνη αβεβαιότητα της πολιτικής οικονομίας, και όχι μόνο της πολιτικής οικονομίας, αλλά και των ηθικών επιστημών γενικά. Όταν οι αιτίες αβεβαιότητας είναι γνωστές, η αναγκασία πρόβλεψη που γίνεται γι' αυτές δεν μειώνει με κανένα τρόπο την επιστημονική ακρίβεια, ούτε συνιστά καμιά απόκλιση από την *a priori* μέθοδο. Οι αιτίες αβεβαιότητας δεν παραδίδονται για να γίνουν αντικείμενο πραγματεύσεως στη βάση απλώς της εικονολογίας. Όπως η *τριβή* στη μηχανική, προς την οποία συχνά συγκρίνονται, μπορεί αρχικά να θεωρούνται απλώς ως μια λογικά απροσδιόριστη επαγωγή η οποία γίνεται με εικασίες βάσει του αποτελέσματος που μας παρέχουν οι γενικές αρχές της επιστήμης με τον καιρό όμως πολλές απ' αυτές φέρονται μέσα στα όρια της ίδιας της αφηρημένης επιστήμης και το αποτέλεσμά τους διαπιστώνεται ότι επιδέχεται εξ ίσου ασφαλή εκτίμηση με εκείνα τα πιο χαρακτηριστικά αποτελέσματα τα οποία τροποποιούν. Οι αιτίες αβεβαιότητας έχουν τους νόμους τους, όπως και οι αιτίες που είναι εξ αυτού αβέβαιες έχουν

τους δικούς τους, και από τους νόμους των αιτιών αβεβαιότητας μπορούν να προβλεφθούν *a priori* η φύση κι ο βαθμός της αβεβαιότητας, όπως και η λειτουργία των πιο γενικών νόμων, τους οποίους θεωρείται ότι τροποποιούν ή καθιστούν αβέβαιους, αλλά με τους οποίους θα μπορούσε ορθότερα να ειπωθεί ότι συντρέχουν. Το αποτέλεσμα των ειδικών αιτιών πρέπει τότε να προστεθεί ή να αφαιρεθεί από το αποτέλεσμα των γενικών αιτιών.

Αυτές οι αιτίες αβεβαιότητας συνιστούν μερικές φορές συνθήκες οι οποίες επιδρούν στην ανθρώπινη συμπεριφορά μέσω της ίδιας αρχής της ανθρώπινης φύσης στην οποία η πολιτική οικονομία ενδιατριβεί, δηλαδή της επιθυμίας του πλούτου, αλλά οι οποίες δεν είναι αρκετά γενικές ώστε να ληφθούν υπόψη στην αφηρημένη επιστήμη. Κάθε πολιτικός οικονομολόγος μπορεί να παρουσιάσει πολλά παραδείγματα αβεβαιότητας του είδους αυτού. Σε άλλες περιστάσεις η αιτία αβεβαιότητας είναι κάποιος άλλος νόμος της ανθρώπινης φύσης. Στην τελευταία περίπτωση δεν μπορεί ποτέ να συμπεριληφθεί στην περιοχή της πολιτικής οικονομίας ανήκει σε κάποια άλλη επιστήμη και στο σημείο αυτό ο απλός πολιτικός οικονομολόγος, αυτός που δεν έχει μελετήσει άλλη επιστήμη εκτός από την πολιτική οικονομία, αν επιχειρήσει να εφαρμόσει την επιστήμη του στην πράξη θα αποτύχει⁶.

Όσο για το άλλο είδος των αιτιών αβεβαιότητας, δηλαδή για εκείνες που επιδρούν μέσω του ίδιου νόμου της ανθρώπινης φύσης, από τον οποίο απορρέουν οι γενικές αρχές της επιστήμης, αυτές μπορεί πάντα να εισαχθούν στο πεδίο της αφηρημένης επιστήμης αν αυτό άξιζε τον κόπο και όταν κάνουν τις αναγκαίες προσαρμογές γι' αυτές στην πράξη, στις περιπτώσεις που δεν προβαίνουμε σε τίποτε άλλο από εικασίες, ακολουθούμε τη μέθοδο της αφηρημένης επιστήμης στις πλέον ακριβείς λεπτομέρειες, εισάγοντας ανάμεσα στις υποθέσεις της ένα νέο και ακόμη πιο πολύπλοκο συνδυασμό συνθηκών και προσθέτοντας κατ' αυτό τον τρόπο *pro hac vice* ένα συμπληρωματικό κεφάλαιο ή παράρτημα ή τουλάχιστον ένα συμπληρωματικό θεώρημα στην αφηρημένη επιστήμη.

Έχοντας τώρα δείξει ότι η *a priori* μέθοδος στην πολιτική οικονομία και σε όλους τους άλλους κλάδους της ηθικής επιστήμης είναι ο μόνος ασφαλής ή επιστημονικός τρόπος έρευνας και ότι η *a posteriori* μέθοδος ή η μέθοδος της συγκεκριμένης εμπει-

ρίας ως μέσο προσέγγισης της αλήθειας είναι ανεφάρμοστη στα αντικείμενα αυτά, είμαστε σε θέση να δείξουμε ότι η τελευταία μέθοδος δεν είναι παρ' όλα αυτά μεγάλης αξίας στις ηθικές επιστήμες· δηλαδή δεν ισχύει ως μέσο ανακάλυψης της αλήθειας αλλά επαλήθευσης της και περιορισμού στο ελάχιστο σημείο της αβεβαιότητας αυτής, στην οποία αναφερθήκαμε πριν ως απορρέουσα από τη συνθετότητα κάθε επιμέρους περίπτωσης και από τη δυσκολία (για να μην πούμε αδυναμία) να είμαστε βέβαιοι α priori ότι έχουμε λάβει υπόψη όλες τις σχετικές συνθήκες.

Αν μπορούσαμε να είμαστε αρκετά βέβαιοι ότι γνωρίζαμε όλα τα δεδομένα της επιμέρους περίπτωσης θα μπορούσαμε να αποκομίσουμε λίγο επιπλέον όφελος από τη συγκεκριμένη εμπειρία. Μπορούμε, δεδομένων των αιτιών, να γνωρίζουμε ποιο θα είναι το αποτέλεσμα χωρίς να υποβάλουμε σε δοκιμασία κάθε δυνατό συνδυασμό, εφόσον οι αιτίες είναι τα ανθρώπινα συναισθήματα και οι εξωτερικές συνθήκες κατάλληλες για να τα διεγείρουν και καθώς αυτά κατά το μεγαλύτερο μέρος είναι ή τουλάχιστον θα μπορούσαν να είναι οικεία σε μας, μπορούμε με μεγαλύτερη βεβαιότητα να κρίνουμε το συνδυασμένο τους αποτέλεσμα λόγω αυτής της εξοικείωσης, παρά από κάθε άλλο στοιχείο που μπορεί να συναχθεί από τις περίπλοκες και πολύπλοκες συνθήκες ενός πραγματικού πειράματος. Αν η γνώση των επιμέρους αιτιών που δρουν σε μια δεδομένη περίπτωση μας είχε αποκαλυφθεί από μια αλάνθαστη αυθεντία, τότε, αν η αφηρημένη μας επιστήμη ήταν τέλεια, θα γινόμασταν προφήτες. Αλλά οι αιτίες δεν αποκαλύπτονται με τον τρόπο αυτό· πρέπει να συλλέγονται με την παρατήρηση και η παρατήρηση σε συνθήκες πολυπλοκότητας τείνει να είναι ατελής. Ορισμένες από τις αιτίες μπορεί να βρίσκονται πέραν της παρατήρησης, πολλές τείνουν να της διαφεύγουν, εκτός αν πρόκειται να τις αναζητήσουμε, και δεν είναι παρά μόνο η συνήθεια της μακρόχρονης και ακριβούς παρατήρησης που μπορεί να μας δώσει μια τόσο σωστή προκατανόηση για τις αιτίες που είναι πιθανό να βρούμε, ώστε να μας παρακινήσει να τις ψάξουμε στη σωστή περιοχή. Αλλά είναι τέτοια η φύση της ανθρώπινης νόησης που αυτό ακριβώς το γεγονός της έντονης προσοχής μας σ' ένα τμήμα ενός αντικειμένου έχει την τάση να αποσπά την προσοχή από τα άλλα τμήματα. Διατρέχουμε συνεπώς το μεγάλο κίνδυνο να αναφερόμαστε σ' ένα μόνο τμήμα των αιτιών οι οποίες στην πραγματικότητα ασκούν επί-

δραση. Κι αν βρισκόμαστε σε αυτή τη δυσχέρεια, όσο πιο ακριβής είναι η επαγωγή μας και όσο πιο ακριβή είναι τα συμπεράσματά μας αφηρημένα (δηλαδή κάνοντας αφαίρεση όλων των συνθηκών εκτός αυτών οι οποίες αποτελούν μέρος της υπόθεσης), τόσο λιγότερο είναι πιθανόν να υποπτευθούμε ότι έχουμε σφάλει· γιατί κανένας δεν θα μπορούσε να ερευνήσει εκ του σύνεγγυς τις πηγές της εσφαλμένης σκέψης χωρίς να έχει βαθιά συνείδηση ότι η συνοχή και η κομψή συναρμογή των φιλοσοφικών μας συστημάτων τείνουν περισσότερο απ' ό,τι έχουμε επίγνωση συνήθως να γίνονται δεκτές από μας ως στοιχεία της αλήθειας τους.

Πρέπει συνεπώς με υπερβολική προσοχή να επιδιώκουμε να επαληθεύσουμε τη θεωρία μας συγκρίνοντας, στις ιδιαίτερες περιπτώσεις στις οποίες έχουμε πρόσβαση, τα αποτελέσματα στα οποία θα μας είχε οδηγήσει να προβλέψουμε με τις πιο αξιόπιστες ερμηνείες που μπορούμε να πετύχουμε για εκείνες που έχουν όντως πραγματοποιηθεί. Η ασυμφωνία ανάμεσα στην προεικασία μας και στο πραγματικό δεδομένο είναι συχνά το μόνο στοιχείο το οποίο θα είχε επισύρει την προσοχή μας σε κάποια σημαντική αιτία αβεβαιότητας την οποία παραβλέψαμε. Μάλλον μας αποκαλύπτει συχνά σφάλματα στη σκέψη ακόμη πιο σοβαρά από την παράλειψη αυτού που μπορεί ορθά να αποκληθεί αιτία αβεβαιότητας. Συχνά μας αποκαλύπτει ότι η ίδια η βάση ολόκληρου του επιχειρήματος μας είναι ανεπαρκής, ότι τα δεδομένα με βάση τα οποία έχουμε αναπτύξει τους συλλογισμούς μας, συνιστούν μόνο ένα μέρος, κι όχι πάντα το πιο σημαντικό μέρος, των συνθηκών από τις οποίες το αποτέλεσμα πραγματικά καθορίζεται. Οι παραλείψεις αυτές γίνονται από πολύ καλούς στοχαστές και επίσης από μια ακόμη σπανιότερη τάξη, αυτή των καλών παρατηρητών. Αποτελεί ένα είδος λάθους στο οποίο είναι ιδιαίτερα επιρρεπείς εκείνοι που οι απόψεις τους είναι οι πλέον ευρείες και φιλοσοφικές, γιατί ακριβώς σ' αυτή την αναλογία είναι περισσότερο συνηθισμένος ο νους τους περισσότερο να στοχάζεται αυτούς τους νόμους, τις ιδιότητες και τις τάσεις οι οποίες είναι κοινές σε ευρείες τάξεις περιπτώσεων και οι οποίες ανήκουν σε κάθε τόπο και εποχή, ενώ συχνά συμβαίνει οι συνθήκες που είναι ιδιαίτερες στην επιμέρους αυτή περίπτωση ή περίοδο να διέπουν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό τη μια αυτή περίπτωση.

Παρότι συνεπώς ο φιλόσοφος είναι πεπεισμένος ότι καμιά

γενική αλήθεια δεν μπορεί να επιτευχθεί στις υποθέσεις των εθνών με την a posteriori οδό, δεν του είναι λιγότερο επιβεβλημένο, σύμφωνα με το μέτρο των δυνατοτήτων του, να διερευνησει εξονυχιστικά και επισταμένα τις λεπτομέρειες κάθε συγκεκριμένου πειράματος. Χωρίς αυτό μπορεί να είναι ένας έξοχος καθηγητής αφηρημένης επιστήμης· γιατί μπορεί να είναι ιδιαίτερα χρήσιμο ένα άτομο που καταδεικνύει σωστά τα αποτελέσματα που θα προκύψουν από ορισμένους συνδυασμούς των δυνατών συνθηκών σε οποιοδήποτε τμήμα της εκτεταμένης περιοχής των υποθετικών περιπτώσεων μπορεί να βρεθούν οι συνδυασμοί αυτοί. Αυτός βρίσκεται στην ίδια σχέση προς το νομοθέτη, όπως ο απλός γεωγράφος προς τον πρακτικό θαλασσοπόρο, λέγοντάς του τα μήκη και τα πλάτη κάθε τόπου, όχι όμως και τον τρόπο να βρει το μέρος όπου ο ίδιος ταξιδεύει. Αν ωστόσο δεν κάνει τίποτα περισσότερο από αυτό, πρέπει να μένει ευχαριστημένος με το να μη λαβαίνει μέρος στην πρακτική πολιτική, να μην έχει άποψη ή να την υποστηρίζει με εξαιρετική ηπιότητα ως προς την εφαρμογή των θεωριών του στις υπάρχουσες συνθήκες.

Κανείς ο οποίος επιχειρεί να επιβάλει προτάσεις για την καθοδήγηση της ανθρωπότητας, όσο τέλεια κι αν είναι τα επιστημονικά του προσόντα, δεν μπορεί να παραβλέψει την πρακτική γνώση των πραγματικών τρόπων με τους οποίους κατευθύνονται οι υποθέσεις του κόσμου και μια εκτεταμένη προσωπική εμπειρία των πραγματικών ιδεών, των συναισθημάτων και των πνευματικών και ηθικών τάσεων της χώρας του και της εποχής του. Αληθινά πρακτικός πολιτικός άνδρας είναι εκείνος που συνδυάζει την εμπειρία αυτή με μια βαθιά γνώση αφηρημένης πολιτικής φιλοσοφίας. Το ένα προσόν χωρίς το άλλο τον αφήνει χωλό και ανίκανο, αν αντιλαμβάνεται την ατέλεια, και τον καθιστά αδιάλλακτο και αλαζονικό αν –πράγμα που είναι πιθανότερο– δεν έχει συνείδηση της ανεπάρκειας αυτής.

Αυτές είναι λοιπόν οι λειτουργίες και χρήσεις της a priori και a posteriori μεθόδου – της μεθόδου της αφηρημένης επιστήμης και του συγκεκριμένου πειράματος τόσο στην πολιτική οικονομία όσο και σ' όλους τους άλλους κλάδους της κοινωνικής φιλοσοφίας. Η αλήθεια μάς επιβάλλει να εκφράσουμε την πεποίθησή μας ότι τόσο ανάμεσα σ' αυτούς που έχουν γράψει για τα θέματα αυτά όσο κι ανάμεσα σ' εκείνους για τη χρήση των οποίων έγραψαν, ελάχιστοι μπορούν να επισημανθούν που απέ-

δωσαν στην καθεμά απ' αυτές τις μεθόδους την ακριβή της αξία και κράτησαν συστηματικά την καθεμά στα προσήκοντα αντικείμενα και λειτουργίες της. Μια από τις ιδιομορφίες των σύγχρονων καιρών, ο χωρισμός της θεωρίας από την πράξη, της μελέτης του εργαστηρίου από τις πρακτικές ενασχολήσεις του κόσμου, έχει προσδώσει μια εσφαλμένη προκατάληψη στις ιδέες και τα συναισθήματα τόσο του ερευνητή όσο και του πρακτικού ανθρώπου. Ο καθένας τους υποτιμά εκείνο το τμήμα των υλικών της σκέψης με τα οποία δεν είναι εξοικειωμένος. Ο ένας περιφρονεί όλες τις αφηρημένες απόψεις και ο άλλος παραμελεί τις λεπτομέρειες. Ο ένας παράγει την έννοια που έχει για το σύμπαν από τα ελάχιστα αντικείμενα με τα οποία εξοικειώθηκε στην πορεία της ζωής του· ο άλλος, στηριζόμενος στην απόδειξη και λησμονώντας ότι δεν είναι παρά μόνο μια απόδειξη nisi –μια απόδειξη πάντοτε επιρρηπής να παραμεριστεί με την προσθήκη ενός και μοναδικού νέου δεδομένου στην υπόθεση– αρνείται, αντί να εξετάσει εξονυχιστικά και επισταμένα, τους ισχυρισμούς που του αντιτάσσονται. Γι' αυτό έχει μια σημαντική δικαιολογία στην αναξιοπιστία της μαρτυρίας στην οποία στηρίζονται συνήθως τα δεδομένα που παρουσιάζονται για να ανασκευάσουν τα συμπεράσματα της θεωρίας. Σ' αυτά τα σύνθετα ζητήματα οι άνθρωποι βλέπουν με τις προκατειλημμένες ιδέες τους κι όχι με τα μάτια τους: οι στατιστικές του ενδιαφερομένου ή παθιασμένου ανθρώπου έχουν μικρή αξία, ενώ δεν περνάει χρόνος χωρίς παραδείγματα εκπληκτικών σφαλμάτων, τα οποία μεγάλα σώματα αξιοσέβαστων ανθρώπων συνωθούνται να παρουσιάσουν στον κόσμο ως δεδομένα μέσα από την προσωπική τους γνώση. Ο ειλικρινής και υπομονετικός ερευνητής θα αισθανθεί ότι είναι αληθές αλλά επειδή κατά τη φύση του μπορεί να είναι αληθές. Θα χρησιμοποιήσει τους ισχυρισμούς των αντιπάλων όχι ως απόδειξη αλλά ως ενδείξεις που οδηγούν στην απόδειξη, ως υποδείξεις για την πλέον προσήκουσα πορεία των δικών του ερευνών.

Αλλά ενώ ο φιλόσοφος και ο πρακτικός άνθρωπος διαφωνούν προβάλλοντας ο ένας στον άλλον μισές αλήθειες, μπορεί να ψάχνουμε επί μακρόν χωρίς βρίσκουμε κάποιον ο οποίος, τοποθετημένος σε μια πιο εξέχουσα βαθμίδα της σκέψης, αντιλαμβάνεται ως σύνολο εκείνο που βλέπουν αυτοί μόνο σε χωριστά μέρη· ο οποίος μπορεί να κάνει τις προεικασίες του φιλοσόφου

οδηγό για την παρατήρηση του πρακτικού ανθρώπου και τη συγκεκριμένη εμπειρία του πρακτικού ανθρώπου προειδοποίηση για το φιλόσοφο όταν κάτι πρέπει να προστεθεί στη θεωρία του.

Το πιο αξιοσημείωτο παράδειγμα, στους σύγχρονους καιρούς, ανθρώπου που ένωσε το πνεύμα της φιλοσοφίας με τις επιδιώξεις της πρακτικής ζωής και το κράτησε εντελώς καθαρό από τις μεροληψίες και τις προκαταλήψεις τόσο του ερευνητή όσο και του πρακτικού πολιτικού άνδρα, ήταν ο Turgot, ο οποίος υπήρξε ιδιοφυής όχι μόνο για την εποχή του αλλά και για την ιστορία, επειδή συνδύασε με εκπληκτικό τρόπο τις πλέον αντίθετες και, κρίνοντας από την κοινή εμπειρία, σχεδόν ασυμβίβαστες αρετές.

Παρότι είναι αδύνατη οποιαδήποτε δοκιμασία με την οποία ο θεωρητικός στοχαστής, είτε στην πολιτική οικονομία είτε σε οποιονδήποτε άλλο κλάδο της κοινωνικής φιλοσοφίας να είναι σε θέση να γνωρίζει ότι είναι ικανός να κρίνει την εφαρμογή των αρχών του στην υπάρχουσα κατάσταση της δικής του ή οποιασδήποτε άλλης χώρας, είναι δυνατό να υπάρξουν ενδείξεις, η απουσία των οποίων μπορεί να τον πληροφορήσει με βεβαιότητα ότι δεν είναι ικανός. Η γνώση του πρέπει τουλάχιστον να του επιτρέπει να εξηγήσει και να ερμηνεύσει το *ον*, αλλιώς είναι ανεπαρκής κριτής περί του δέοντος. Αν για παράδειγμα, ένας πολιτικός οικονομολόγος βρίσκεται σε σύγκρουση εξαιτίας ενός πρόσφατου ή τρέχοντος εμπορικού φαινομένου, αν κάτι του παρουσιάζεται ως μυστήριο στην πρόσφατη ή παρούσα κατάσταση της παραγωγικής διομηχανίας της χώρας που η γνώση του περί των αρχών δεν του επιτρέπει να βρει τη λύση, μπορεί τότε να είναι βέβαιος ότι κάτι του λείπει για να καταστήσει το σύστημα των ιδεών του ασφαλή οδηγό στις υπάρχουσες συνθήκες. Είτε δεν του είναι γνωστά ορισμένα από τα δεδομένα που επηρεάζουν την κατάσταση της χώρας και την πορεία των γεγονότων είτε κι αν του είναι γνωστά, δεν γνωρίζει ποια θα είναι τ' αποτελέσματά τους. Στην τελευταία περίπτωση, το σύστημά του είναι ατελές ακόμη και ως αφηρημένο σύστημα: δεν του επιτρέπει ν' ανιχνεύσει ορθά όλες τις συνέπειες ακόμη και των καθ' υπόθεση προκείμενων. Παρότι πέτυχε να ρίξει αμφιβολίες στην πραγματικότητα ορισμένων φαινομένων τα οποία χρειάζεται να εξηγήσει, το έργο του ωστόσο δεν έχει ακόμη περατωθεί και στην περίπτωση αυτή ακόμη καλείται να δείξει πώς ανέκλυψε η πεποιθήση την οποία θεωρεί αθεμελίωτη

και ποια είναι η πραγματική φύση των φαινομένων που έδωσαν τη χροιά της πιθανότητας σε ισχυρισμούς τους οποίους η εξέταση αποδεικνύει μη αληθείς.

Όταν ο θεωρητικός πολιτικός έχει περατώσει την εργασία αυτή – την έχει περατώσει με ευσυνειδησία, όχι με την επιθυμία να διαπιστώσει ότι το σύστημά του είναι πλήρες, αλλά να το κατασκευάσει κατά τρόπο ώστε να είναι πλήρες – μπορεί να θεωρήσει τον εαυτό του εξοπλισμένο να εφαρμόσει τις αρχές του για την καθοδήγηση της πράξης: πρέπει όμως να εξακολουθήσει να εφαρμόζει την ίδια πειθαρχία σε κάθε νέο συνδυασμό δεδομένων καθώς ανακύπτει: πρέπει να αφήσει χώρο για την αβεβαιότητα που ασκούν οι απρόβλεπτες αιτίες και πρέπει να παρακολουθεί προσεκτικά το αποτέλεσμα κάθε πειραματισμού, ώστε κάθε υπόλοιπο δεδομένων που οι αρχές του δεν του επιτρέπουν να αναμένει ούτε να εξηγήσει, να μπορεί να γίνει αντικείμενο μιας νέας ανάλυσης και να του παρέχουν τη δυνατότητα για μια επακόλουθη διεύρυνση ή διόρθωση των γενικών του απόψεων.

Η μέθοδος συνεπώς του πρακτικού φιλοσόφου συνίσταται σε δύο διαδικασίες: η μια αναλυτική και η άλλη συνθετική. Πρέπει να αναλύσει την υπάρχουσα κατάσταση της κοινωνίας στα στοιχεία της, χωρίς να του ξεφεύγει ούτε να χάνει κάποιο απ' αυτά κατά την πορεία. Αφού αναφερθεί στην εμπειρία του επιμέρους ανθρώπου για να μάθει το νόμο καθενός από τα στοιχεία αυτά, δηλαδή για να μάθει ποια είναι τα φυσικά του αποτελέσματα και σε ποιο βαθμό το αποτέλεσμα προκύπτει από την αιτία όταν δεν αντεπιδρά καμιά άλλη αιτία, απομένει η διαδικασία της *σύνθεσης* να βάλλει όλα αυτά τα αποτελέσματα μαζί και από εκείνο που είναι χωριστά, να συναγάγει εκείνο που θα ήταν το αποτέλεσμα όλων των αιτιών εάν δρούσαν όλες μαζί. Εάν θα μπορούσαν να εκτελεστούν ορθά όλες αυτές οι διαδικασίες, το αποτέλεσμα θα ήταν προφητεία: καθόσον όμως δεν μπορούν να εκτελεστούν παρά μόνο μ' έναν ορισμένο βαθμό προσέγγισης προς την ορθότητα, οι άνθρωποι δεν μπορούν ποτέ να προβλέπουν με απόλυτη βεβαιότητα αλλά μόνο μ' ένα μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό πιθανότητας, σύμφωνα με το αν είναι καλύτερα ή χειρότερα πληροφορημένοι για τις αιτίες – ανάλογα με το εάν γνωρίζουν με μεγαλύτερη ή μικρότερη ακρίβεια το νόμο προς τον οποίο τυμμορφώνονται οι αιτίες αυτές όταν επιδρούν

χωριστά— και εάν έχουν συνοψίσει με περισσότερη ή λιγότερη προσοχή το συνολικό αποτέλεσμα.

Παρ' όλες τις προφυλάξεις που έχουν υποδειχτεί, εξακολουθεί να υπάρχει ακόμη κάποιος κίνδυνος να πέσουμε σε μεροληπτικές απόψεις· αλλά θα έχουμε τουλάχιστον πάρει τις καλύτερες προφυλάξεις απέναντί του. Εκείνο που περισσότερο μπορούμε να κάνουμε είναι να προσπαθήσουμε να γίνουμε αμερόληπτοι κριτές των δικών μας θεωριών και να ελευθερωθούμε όσο μπορούμε από την απροθυμία εκείνη από την οποία ελάχιστοι ερευνητές είναι εντελώς απαλλαγμένοι ώστε να παραδεχτούν την ύπαρξη ή τη σημασία των δεδομένων εκείνων που είτε δεν τα είχαν εντάξει προηγουμένως είτε τα είχαν αποκλείσει από τα συστήματά τους.

Αν πράγματι κάθε φαινόμενο ήταν γενικά το αποτέλεσμα όχι περισσότερων από μιας αιτίας, η γνώση του νόμου της αιτίας αυτής, εκτός κι αν υπήρχε ένα λογικό σφάλμα στο συλλογισμό, θα μας επέτρεπε να προβλέψουμε με βεβαιότητα όλες τις συνθήκες του φαινομένου. Θα μπορούσαμε τότε, εάν είχαμε εξετάσει προσεκτικά τις προκείμενες και τους συλλογισμούς μας και δεν διαπιστώναμε καμιά ατέλεια, να τολμήσουμε να δυσπιστήσουμε στην απόδειξη η οποία θα μπορούσε να προεβλήθη για να δείξει ότι τα πράγματα κατέληξαν διαφορετικά από εκείνο που θα έπρεπε να έχουμε προβλέψει. Αν οι αιτίες των εσφαλμένων συμπερασμάτων ήταν πάντοτε εμφανείς στους συλλογισμούς που οδηγούν σ' αυτά, η ανθρώπινη νόηση θα ήταν ένα απείρως πιο αξιόπιστο εργαλείο απ' όσο είναι. Η πλέον προσεκτική όμως εξέταση της ίδιας της διαδικασίας δεν θα μας βοηθήσει και πολύ να ανακαλύψουμε ότι έχουμε παραλείψει ένα τμήμα των προκείμενων που οφείλαμε να λάβουμε υπόψη στο συλλογισμό μας. Τα αποτελέσματα καθορίζονται συνήθως από μια *σύμπτωση* αιτιών. Εάν παραβλέψαμε μια αιτία, είναι θεμτό να συνεχίσουμε το συλλογισμό μας από όλες τις άλλες, με αποτέλεσμα να σφάλουμε ακόμη περισσότερο. Οι προκείμενές μας θα είναι αληθείς και ο συλλογισμός μας ορθός κι όμως το αποτέλεσμα χωρίς καμιά αξία στη συγκεκριμένη περίπτωση. Υπάρχει συνεπώς σχεδόν πάντα χώρος για μια μικρή αμφιβολία ως προς τα πρακτικά μας συμπεράσματα. Έναντι των εσφαλμένων προκείμενων και του λανθασμένου συλλογισμού, μπορεί να μας διασφαλίσει αποτελεσματικά η καλή πνευματική πειθαρχία έναντι όμως του κινδύνου να *παραβλέψουμε* κάτι, ούτε η δύναμη της

νόησης ούτε η πνευματική καλλιέργεια μπορούν να μας προσφέρουν κάτι περισσότερο από μια ιδιαίτερα ατελή προστασία. Μπορεί κανείς να είναι δικαιολογημένος να αισθάνεται ασφαλής ότι αυτό που έχει συλλάβει προσεκτικά με το μυαλό του το έχει παρατηρήσει σωστά· κανείς όμως δεν μπορεί να είναι βέβαιος ότι δεν υπάρχει κάτι το οποίο δεν το έχει δει καθόλου. Δεν μπορεί να κάνει τίποτα περισσότερο από το να μείνει ικανοποιημένος ότι έχει δει όλα όσα είναι ορατά στα άλλα άτομα που έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα. Γι' αυτό το σκοπό πρέπει να επιδιώξει να τοποθετηθεί στη δική τους σκοπιά και να πασχίσει με ειλικρίνεια να δει το αντικείμενο όπως το βλέπουν αυτοί και να μην εγκαταλείψει την προσπάθεια παρά μόνο αφού προσθέσει το φαινόμενο που πλανιέται μπροστά τους στο δικό του απόθεμα από πραγματικότητες ή αφού αντιληφθεί σαφώς ότι πρόκειται για μια οφθαλμαπάτη.

Οι αρχές που έχουμε τώρα διατυπώσει με κανένα τρόπο δεν είναι ξένες προς την κοινή κατανόηση: δεν είναι ίσως εντελώς κρυμμένες από κανέναν αλλά γίνονται συνήθως αντιληπτές μέσα από μιαν ομίχλη. Θα μπορούσαμε να παρουσιάσουμε τό τελευταίο μέρος τους με μια φρασεολογία στην οποία θα φαίνονταν ότι αποτελούν τις πλέον οικείες από τις κοινοτοπίες: θα μπορούσαμε να προειδοποιήσουμε τους ερευνητές εναντίον μιας υπερβολικά εκτεταμένης *γενίκευσης* και να τους υπενθυμίσουμε ότι υπάρχουν *εξαιρέσεις* σε όλους τους κανόνες. Αυτή είναι η συνήθης γλώσσα εκείνων που δυσπιστούν στη γενικευτική σκέψη, χωρίς να έχουν καμιά σαφή ιδέα γιατί ή πού οφείλουν να δυσπιστούν. Αποφύγαμε τη χρήση των εκφράσεων αυτών σκόπιμα γιατί τις θεωρούμε επιφανειακές και ανακριβείς. Το σφάλμα, όταν υπάρχει σφάλμα, δεν ανακύπτει από την εκτεταμένη γενίκευση, δηλαδή από την συμπεριλήψη ενός περισσότερο απ' ό,τι πρέπει ευρέος φάσματος επιμέρους περιπτώσεων σε μια μόνο πρόταση. Αναμφίβολα, κανείς συχνά ισχυρίζεται σχετικά με μια ολόκληρη κατηγορία μόνον εκείνο που είναι αληθές για ένα μόνο μέρος της· το λάθος του όμως δεν συνίσταται στο ότι ο ισχυρισμός του είναι περισσότερο απ' ό,τι πρέπει ευρύς αλλά στο ότι το *είδος* του ισχυρισμού του είναι εσφαλμένο: προέβλεψε ένα πραγματικό αποτέλεσμα τη στιγμή που δεν θα έπρεπε να προβλέψει παρά μόνο μια *τάση* προς το αποτέλεσμα αυτό — μια δύναμη που επιδρά με ορισμένη ένταση προς εκείνη την κατεύθυνση. Όσον αφορά τις *εξαιρέσεις*, σε καμιά αρκετά προχωρη-

μένη επιστήμη δεν υπάρχει στην ουσία κανένα απολύτως πράγμα όπως είναι η εξαίρεση. Εκείνο που θεωρήθηκε εξαίρεση μιας αρχής είναι πάντοτε μια άλλη και ξεχωριστή αρχή που τέμνεται με την προηγούμενη: μια άλλη δύναμη η οποία προσκρούει στην προηγούμενη δύναμη και την εκτρέπει από την κατεύθυνσή της. Δεν υπάρχει ένας νόμος και μια εξαίρεση του νόμου αυτού κατά τρόπο ώστε ο νόμος να ενεργεί σε ενενήντα εννιά περιπτώσεις και η εξαίρεση σε μια. Υπάρχουν δύο νόμοι και ο καθένας τους πιθανόν να ενεργεί στο σύνολο των εκατό περιπτώσεων και να επιφέρουν με τη συνδυασμένη τους επίδραση κοινό αποτέλεσμα. Εάν η δύναμη η οποία, καθόσον είναι λιγότερο ορατή από τις δύο, αποκαλείται δύναμη αβεβαιότητας, επικρατήσει επαρκώς πάνω στην άλλη δύναμη σε μια περίπτωση, ώστε ν' αποτελέσει αυτό που συνήθως ονομάζεται εξαίρεση, η ίδια δύναμη αβεβαιότητας είναι πιθανό να δράσει ως μια αιτία τροποποίησης πολλών άλλων περιστάσεων τις οποίες κανείς δεν θα αποκαλέσει εξαιρέσεις.

Έτσι, αν είχε διατυπωθεί ως φυσικός νόμος ότι όλα τα βαριά σώματα πέφτουν στο έδαφος, θα λεγόταν πιθανόν ότι η αντίσταση της ατμόσφαιρας που εμποδίζει ένα μπαλόνι να πέφτει, καθιστά το μπαλόνι εξαίρεση του υποτιθέμενου αυτού φυσικού νόμου. Αλλά ο πραγματικός νόμος είναι ότι όλα τα βαριά σώματα τείνουν να πέφτουν και ως προς αυτό δεν υπάρχει καμιά εξαίρεση, ούτε ακόμη ο ήλιος και το φεγγάρι· γιατί ακόμη κι αυτά, όπως γνωρίζει ο κάθε αστρονόμος, τείνουν προς τη Γη με μια δύναμη ακριδώς ίση με αυτή που και η Γη τείνει προς αυτά. Η αντίσταση της ατμόσφαιρας θα μπορούσε, στην ιδιαίτερη περίπτωση του μπαλονιού, εξαιτίας μιας παρανόησης του νόμου της βαρύτητας, να ειπωθεί ότι *υπερισχύει* του νόμου, αλλά το αποτέλεσμα αβεβαιότητάς του είναι εντελώς αληθινό σε κάθε άλλη περίπτωση, αφού παρότι δεν την εμποδίζει, καθυστερεί την πτώση όλων των άλλων σωμάτων. Ο κανόνας και η λεγόμενη εξαίρεση δεν μοιράζουν τις περιπτώσεις μεταξύ τους· καθεμιά απ' αυτές είναι ένας γενικός κανόνας που εκτείνεται σε όλες τις περιπτώσεις. Να ονομάσουμε μια απ' αυτές τις συντρέχουσες αρχές εξαίρεση της άλλης είναι επιφανειακό και αντίθετο προς τις ορθές αρχές της ονοματοθεσίας και της ταξινόμησης. Ένα αποτέλεσμα του ίδιου είδους ακριδώς, που επιπλέον ανακύπτει από την ίδια αιτία, δεν θα πρέπει να τοποθετείται σε δύο διαφορετικές κατηγορίες, ανάλογα απλώς με το αν υπάρχει

ή δεν υπάρχει μια άλλη αιτία που υπερσχύει αυτής.

Μόνο στην τέχνη, όπως διαχωρίζεται από την επιστήμη, μπορούμε ορθά να μιλάμε για εξαιρέσεις. Η τέχνη, που ο άμεσος σκοπός της είναι η πράξη, δεν έχει καμιά σχέση με τις αιτίες εκτός ως μέσα με τα οποία επιτυγχάνουμε αποτελέσματα. Η τέχνη, όσο ετερογενείς κι αν είναι οι αιτίες, φέρνει όλα τα αποτελέσματά τους σ' έναν και μοναδικό υπολογισμό και ανάλογα με το εάν το συνολικό άθροισμα είναι *θετικό* ή *αρνητικό*, ανάλογα με το εάν είναι πάνω ή κάτω από μια συγκεκριμένη γραμμή, η τέχνη λέει: Πράξε αυτό ή Μην το πράττεις. Το φάσμα των εξαιρέσεων δεν διαβαθμίζεται ανεπαίσθητα μέχρι τον κανόνα, όπως συμβαίνει με αυτά που ονομάζονται εξαιρέσεις στην επιστήμη. Σ' ένα πρακτικό ζήτημα συμβαίνει συχνά ορισμένο πράγμα είτε να πρέπει να γίνει είτε να πρέπει να μη γίνει, χωρίς να υπάρχει ενδιάμεσο. Αν στην πλειονότητα των περιπτώσεων πρέπει να γίνει, αυτό γίνεται κανόνας. Όταν ακολούθως συντρέχει μια περίπτωση στην οποία το πράγμα δεν πρέπει να γίνει, μια εντελώς νέα σελίδα γυρίζει· τελειώσαμε τώρα με τον κανόνα και τον απορρίπτουμε· μια νέα σειρά ιδεών εισάγεται και ανάμεσα σ' αυτές και σ' εκείνες που ενέχονταν στον κανόνα υπάρχει μια ευρεία γραμμή οριοθέτησης, τόσο ευρεία και έντονη όπως η διαφορά ανάμεσα στο Ναι και το Όχι. Είναι πολύ πιθανό, ανάμεσα στην τελευταία περίπτωση που εμπίπτει στον κανόνα και στην πρώτη της εξαίρεσης να μην υπάρχει παρά μια ελάχιστη διαφορά· αλλά η ελάχιστη αυτή διαφορά είναι πιθανώς εκείνη που δημιουργεί το χάσμα ανάμεσα στον έναν τρόπο πράξης και στον άλλον, ο οποίος είναι εντελώς διαφορετικός. Μπορούμε συνεπώς, εφόσον μιλάμε για τέχνη, να μιλήσουμε αναντίρρητα για *κανόνα* και *εξαίρεση*· με τον κανόνα εννοούμε τις περιπτώσεις στις οποίες υφίσταται μια υπεροχή, οσοδήποτε μικρή κι αν είναι, των κινήτρων για να πράξουμε μ' έναν συγκεκριμένο τρόπο και με την εξαίρεση εννοούμε τις περιπτώσεις στις οποίες η υπεροχή θρύσκειται στην αντίθετη μεριά.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ελληνικά στο κείμενο (Σ.τ.μ).

2. Γαλλικά στο κείμενο: *περίγραμμα*. (Σ.τ.μ.).

3. Λέμε *παραγωγή και διανομή*, και όχι, όπως συνηθίζεται από πολλούς συγγραφείς της επιστήμης αυτής, *παραγωγή, διανομή και κατανάλωση*. Γιατί ισχυριζόμαστε ότι η πολιτική οικονομία, όπως νοείται από τους ίδιους αυτούς συγγραφείς, δεν έχει καμιά σχέση με την κατανάλωση του πλούτου, περισσότερο απ' το βαθμό που η εξέτασή της είναι αξεχώριστη από εκείνη της παραγωγής ή της διανομής. Δεν γνωρίζουμε κανένα νόμο της κατανάλωσης του πλούτου ως αντικείμενο ξεχωριστής επιστήμης· τούτοι δεν μπορεί να είναι άλλοι εκτός από τους νόμους της ανθρώπινης απόλαυσης. Οι πολιτικοί οικονομολόγοι δεν έχουν ποτέ πραγματευτεί την κατανάλωση αυτή καθαυτή, αλλά μόνο χάριν της διερεύνησης του τρόπου με τον οποίο τα διαφορετικά είδη κατανάλωσης επιδρούν στην παραγωγή και τη διανομή του πλούτου. Στις επανομαζόμενες παραγματείες της επιστήμης αυτής υπό τον τίτλο «κατανάλωση», τα ακόλουθα είναι τα πραγματευόμενα αντικείμενα: 1. η διάκριση μεταξύ *παραγωγικής και μη παραγωγικής κατανάλωσης*· 2. η έρευνα της δυνατότητας να *παραχθεί σε υπερβολική ποσότητα πλούτος*, καθώς και της δυνατότητας να *χρησιμοποιηθεί μια υπερβολική ποσότητα εκείνου που έχει παραχθεί με σκοπό την περαιτέρω παραγωγή*· 3. η θεωρία της φορολογίας, δηλαδή τα ακόλουθα δύο ζητήματα – από ποιον πληρώνεται ο κάθε επιμέρους φόρος (ζήτημα *διανομής*) και με ποιο τρόπο οι επιμέρους φόροι επιδρούν στην *παραγωγή*.

4. Οι φυσικοί νόμοι της παραγωγής *χρήσιμων αντικειμένων* προϋποτίθενται όλοι τους εξίσου από την επιστήμη της πολιτικής οικονομίας· ωστόσο τους περισσότερους απ' αυτούς τους προϋποθέτει *χονδρικά*, χωρίς να φαίνεται ότι λέει τίποτα γι' αυτούς. Ορισμένα (όπως, για παράδειγμα, η ελαττούμενη αναλογία με την οποία το προϊόν της γης αυξάνεται με την αύξηση της χρησιμοποιούμενης εργασίας) χρειάζεται ιδιαίτέρως να διευκρινιστούν κι έτσι φαίνεται να δανείζεται από τις φυσικές επιστήμες εκείνες τις αλήθειες στις οποίες *ιδιαιζόντως* ανήκουν και να τις περιλάβει ανάμεσα στις δικές της.

5. Η *επιστήμη* της νομοθεσίας αποτελεί λανθασμένη και παραπλανητική έκφραση. Νομοθεσία είναι η *δημιουργία νόμων*. Δεν μιλάμε για την *επιστήμη της δημιουργίας* οποιουδήποτε. Ακόμη και η *επιστήμη της διακυβέρνησης* θα ήταν αμφισβητούμενη έκφραση εάν ο όρος *κυβέρνηση* δεν εκλαμβάνονταν συχνά χωρίς μεγάλη ακρίβεια για να δηλώσει όχι την πράξη της διακυβέρνησης αλλά τη *συνθήκη του κυβερνάσθαι* ή του να ζει κανείς υπό κυβέρνηση. Προτιμότερη έκφραση θα ήταν η *επιστήμη της πολιτικής κοινωνίας*, ως ένας από τους κύριους κλάδους της περισσότερο εκτεταμένης επιστήμης της κοινωνίας που περιγράφεται στο κείμενο.

6. Ένας από τους πιο σημαντικούς λόγους για να διακρίνουμε με σαφήνεια και καθαρότητα την επιστήμη από την τέχνη είναι ο ακόλουθος: – ότι η αρχή της ταξινόμησης στην επιστήμη ακολουθεί ευκολότερα την ταξινόμηση των *αιτιών*, ενώ οι τέχνες πρέπει απαραίτητα να ταξινομούνται σύμφωνα

με την ταξινόμηση των *αποτελεσμάτων*, η παραγωγή των οποίων αποτελεί τον προσήκοντα σκοπό της. Ένα αποτέλεσμα τώρα, είτε στη φυσική επιστήμη είτε στην ηθική, εξαρτάται συνήθως από τη σύμπτωση αιτιών και συμβαίνει συχνά αρκετές απ' αυτές τις αιτίες να ανήκουν σε διαφορετικές επιστήμες. Έτσι, στην κατασκευή των μηχανών με βάση τις αρχές της επιστήμης της *μηχανικής*, είναι απαραίτητο να έχουμε κατά νου τις *χημικές ιδιότητες* του υλικού, όπως είναι η τάση του να οξειδώνεται, τις *ηλεκτρικές και τις μηχανικές του ιδιότητες κ.ο.κ.* Απ' αυτό συνεπάγεται ότι αν και η αναγκαία θεμελίωση κάθε τέχνης είναι επιστήμη, δηλαδή γνώση όλων των ιδιοτήτων ή των νόμων των αντικειμένων πάνω στις οποίες και με τις οποίες η τέχνη επιτελεί το έργο της, δεν είναι εξ ίσου αληθινό ότι κάθε τέχνη αντιστοιχεί προς μια ιδιαίτερη επιστήμη. Κάθε τέχνη προϋποθέτει όχι μια επιστήμη, αλλά την επιστήμη γενικά ή τουλάχιστον πολλές ξεχωριστές επιστήμες.